

ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା

ସମ୍ପାଦକ ଡି. ସାମଲ

ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ

ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତିଭା

ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ପ୍ରବନ୍ଧକର ମୂଲ୍ୟ ଦୁଇଟଙ୍କା

ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଚୀନ ଶିକ୍ଷା ୧୯୯୯-୨୦୦୦

୧୯୯୯-୨୦୦୦

ଡାକ୍ତର, ଏମ. ଇ. ଓ ଇ. ପ୍ରା. ସ୍କୁଲ ପାଇଁ ଡି.ପି.ଆଇ.କହାସ
ପ୍ରାଜ୍ଞ ଓ ଲଭଗେଷ୍ଟ ବହି ରୂପେ ଅନୁମୋଦିତ
(No. 42287 Dt 28. 12. 78)

ବିଜ୍ଞାନ-ପ୍ରତିଭା

୨ୟ ଭାଗ

ଶ୍ରୀ ଯମେଶ୍ଵର ହି ପାଠୀ

ଡିଜିଟାଲ୍ ପ୍ରକାଶନ

ଲେଖକ .

ଯମେଶ୍ୱର ହିପାଠୀ

ହିପାଠୀ ଭବନ, ଆଠଗଡ଼

ପ୍ରକାଶକ :

ଗୋବିନ୍ଦଚରଣ ପାତ୍ର

ଓଡ଼ିଶା ବୁକ୍ ସ୍ଟୋର

ବିନୋଦବିହାରୀ, କଟକ-୭୫୩୦୦୨

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ :

ମାର୍ଗବିଧି ଗୁରୁବାର, ୧୯୭୭

ଦ୍ୱିତୀୟ ମୁଦ୍ରଣ :

ଜାପାବଳୀ ଅମାବାସ୍ୟା ୧୯୮୦

ମୁଦ୍ରଣ :

ନନ୍ଦକିଶୋର ପ୍ରେସ୍, କଟକ-୨

ମୂଲ୍ୟ—ଦୁଇ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର

ପିପିଳା, ଲୁନା ଓ ଚିନାମା ହାତରେ.....

ସାନ ଦେବ

ସୂଚୀ

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
୧ । ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ	୧
୨ । ବରହ ମିହିର	୧୦
୩ । ବ୍ରହ୍ମସଂହିତା	୧୯
୪ । ସତ୍ୟଭୁକ୍ତାୟ ବୋଷ	୨୨
୫ । ଡକ୍ଟର ଏମ୍. ବିଶ୍ଵେଶ୍ଵରପୁରୀ	୩୨
୬ । ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର	୪୩
୭ । ହୋମି ଜାହାଙ୍ଗୀର ଶାହା	୫୪

ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତିଭା

ପ୍ରଥମ, ଦ୍ଵିତୀୟ, ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ଭାଗ
ପ୍ରତି ଖଣ୍ଡର ମୂଲ୍ୟ—ଦୁଇ ଟଙ୍କା।

ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ

ସାଧାରଣତଃ ବିଜ୍ଞାନର ଗବେଷଣା ଓ ଉଦ୍ଭାବନ କଥା ପଢ଼ିଲେ ପ୍ରଥମେ ଆମମାନଙ୍କର ମନ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶ ଆଡ଼କୁ ଫେରି ଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଭାରତରେ ଯେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବରୁ ବିଜ୍ଞାନର ଗବେଷଣା ଓ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ହେଉଥିଲା ତାହା ବୋଧହୁଏ ଅଧିକାଂଶ ଜାଣି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ବେଦ ହେଉଛି ଆର୍ଯ୍ୟ-ଭୂମିର ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏହି ବେଦକୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ-ଦେଶର ମନାସୀମାନେ ଗବେଷଣା କରି ଜାଣି ପାରିଛନ୍ତି ଯେ ଆକାଶ ଯେଉଁ ଅଭ୍ୟୁତପ୍ତବ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟମାନ ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି, ତାହା କୁଆଡ଼େ ଅନେକ ଆଗରୁ ବେଦରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଥିଲା । ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟରେ ଅନେକ ତଥ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେହି ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଲିଖିତ ଅଛି ଯେ ବର୍ଷକ ଚନ୍ଦ୍ରଗହଣ ସାଠିଏ ଦିନ ଏବଂ ବାର ମାସରେ ଗୋଟିଏ ବର୍ଷ ହୁଏ । ଯଜୁର୍‌ବେଦ ଏବଂ ଅଥର୍ବ‌ବେଦ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ରେଗର ନିଦାନ ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଜ୍ଞାନ ଅଗ୍ରଗତି କରିଥିଲା । ଖ୍ରୀ : ପୂ : ୩୦୦୦ ବର୍ଷ ତଳେ ଭାରତର ସମ୍ପର୍କ ଅନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କ ସହ ଥିଲା ତାହା ମହେନ୍ଦ୍ରୋଦାରୋଠାରେ ଖନନ ହୋଇ ଉଦ୍ଧାର ହୋଇଥିବା

ଭଗ୍ନ ସ୍ତ୍ରୀପ୍ରମାନଙ୍କରୁ ଯେପରି ମିଳି ପାରୁଛି ସେହିପରି ଇଞ୍ଜିନିୟରିଙ୍ଗ ବା କାରିଗରୀ ବିଦ୍ୟାରେ ଭାରତୀୟମାନେ ସେତେବେଳେ ଯଥେଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜିଥିଲେ ଏହା ନିଃସଂଦେହ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

ଆକାଶରେ ଥିବା ଗ୍ରହପୁଞ୍ଜଙ୍କର ଗତିବିଧି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ପୃଥିବୀ ଉପରେ ଥିବା ପ୍ରଭାବ ବିଷୟରେ ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ବହୁ ମୁଲ୍ୟବାନ ଗବେଷଣାମାନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ଯଦିଓ ବୈଦିକ ଯୁଗର ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଜିକାଲି ଦୁଷ୍ଟ୍ରାସ୍ୟ ତଥାପି ଯେଉଁ କେତୋଟି ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆମକୁ ମିଳିପାରିଛି ସେଥିଭିତରେ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୀତ “ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟୀୟମ୍” ହେଉଛି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଏହା ହେଉଛି ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ର ଉପରେ ସର୍ବପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ।

ଯଦିଓ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଅନେକ ଜ୍ୟୋତିଷ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଜ୍ଞାନକୁ ଗଭୀର ଭାବରେ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅନୁଶୀଳନ କରି ସେ ଏପରି ସୁନ୍ଦର ଏବଂ ସରଳ ଭାବରେ ଜନ ସମାଜ ଆଗରେ ଥୋଇଦେଲେ, ଯାହାଫଳରେ ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ହୋଇପାରିଲା । ସମସ୍ତେ ଏହାକୁ ଆଦର କଲେ ।

✽ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କର ବଂଶ ପରିଚୟ ବିଷୟରେ ସେପରି କୌଣସି ପ୍ରମାଣିକ ତଥ୍ୟ ମିଳି ନାହିଁ । ସବୁ ପ୍ରାଚୀନ କବିକବ୍ଧଳି ସେ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୌଣସିଠାରେ ନିଜର ବଂଶଲତା ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟୀୟମରୁ ଲଭ୍ୟତ ଏହି ଶ୍ଳୋକରୁ ଏତକମାତ୍ର ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ସେ ପାଟଲୀପୁତ୍ରର କୁସୁମପୁର ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶ୍ଳୋକଟିର ଗୋଟିଏ ପଂକ୍ତି ହେଲା “ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ-ସ୍ଥିତ ନଗଦତ୍ତ କୁସୁମ ପୁରଭ୍ୟର୍ଚିତଂ ଜନମ୍” । ଅର୍ଥାତ୍ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ କୁସୁମପୁର ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମାଦୃତ

ହୋଇ ଜ୍ଞାନ ଚର୍ଚ୍ଚା । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କରୁଛନ୍ତି । କୁସୁମପୁର ସମ୍ବନ୍ଧରେ
ଆଜିକାଲିର ପାଠନା ସହର ହୋଇପାରେ । ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଗଣନା
ଅନୁଯାୟୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରାଯାଏ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୪୭୭ରେ ସେ ଜନ୍ମ-
ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କର ସଦାପ୍ରେକ୍ଷା ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଲା ତାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିବାଞ୍ଛା
ଦୃଷ୍ଟି । ସେତେବେଳେ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରର ସଂଖ୍ୟା କିଛି କମ୍ ନ ଥିଲା ।
ନାନା ମୁନିଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ପରମ୍ପରା ବିଶେଷୀ ମତ ହେତୁ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଦ୍ୟା
ଏକ ଗୋଲକପନ୍ଥାରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭୁଲ ବା
ଠିକ୍ ତାହା ସାଧାରଣ ପାଠକ ପକ୍ଷରେ ବୁଝିବା କଠିନ ହେଉଥିଲା ।
ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ ସେହି ସବୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଆଲୋଚନା କରି ତହିଁରେ ନିଜର
ବିଚାର ମିଶାଇ ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଠିକ୍ କଲେ ତାହାକୁ ନିଜର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ଥାନ
ଦେଲେ ।

ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟୀୟମ୍ ଗ୍ରନ୍ଥର ବହୁଳ ଆଲୋଚନା ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ
ଦେଖାଯାଏ । ତାଙ୍କର ରଚନା ଅନୁଯାୟୀ ଜଣା ପଡ଼େ ଯେ ମାତ୍ର ତେଲୁଗି
ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ଏହି ମହାନ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ରଚନା କରିପାରିଥିଲେ ।

‘ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟୀୟମ୍’ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କରେ ଶହେ ଏକୋଇଶଟି ଶ୍ଳୋକର
ଏକ ଛୋଟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ ଏହାକୁ ଚାରି ପାଦ ବା ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ
କରିଛନ୍ତି । ଯଥା ଗୀତିକା ପାଦ, ଗଣିତ ପାଦ, କାଳଦିପ୍ତୀ ପାଦ, ଏବଂ
ଗୋଳପାଦ । ଏଥିରେ ସେ ଯୁଗର ଗଣିତ, ରେଖା ଗଣନା, ଶକ୍ତିଗଣିତ
ଏବଂ ଜ୍ୟୋତିଷ ସଂବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ଜ୍ଞାନକୁ ସୁନ୍ଦର ରୂପରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛି ।

ଗଣିତ ପାଠରେ ଅକ୍ଷରରୁ ସଂଖ୍ୟା ଲିଖନ, ରାଶି ଆଦିର ବିଶ୍ଳେଷଣ ତଥା ମଙ୍ଗଳ ଆଦି ଗ୍ରହଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ସଂଖ୍ୟା ଆଦି ଲେଖନରେ ଦୁଇଟି ପଦ୍ଧତି ଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଅକ୍ଷରଦ୍ୱାରା ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ଅଙ୍କଦ୍ୱାରା । ଘଡ଼ଗୁଡ଼ିକରେ ଯେପରି ଆକାଶର ଇଂରାଜୀର ଆଇ (i)ର ଅକ୍ଷର ଏକକୁ, ଭ (v) ପାଞ୍ଚକୁ ତଥା (x) ଏକ୍ ସ ଦଶକୁ ପ୍ରକଟ କରନ୍ତି ସେହିପରି ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ଅ ର ମାନ ଏକ, ଶର ମାନ ୧୦୦ ଓ'ର ମାନ ୧୦୦୦ ଥିଲା ଏହିପରି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ସ୍ୱରର ମାନ ନିମ୍ନ ଶବ୍ଦ ଗୁଣ ବଢ଼ି ନିମ୍ନଲିଖିତ ମତେ ହେଉଥିଲା—

୩	୪	୫
ର—୧୦୦	ଲୁ ୧୦୦	ଏ ୧୦୦
୭	୭	୮
ଘ ୧୦୦	ଓ ୧୦୦	ଭ ୧୦୦

‘କ’ର ନାମ ଏକ, ‘ଖ’ ଦୁଇ ‘ଗ’ ତିନି, ‘ଘ’ ଚାରି ଏହିପରି ‘ମ’ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହାର ମାନ ନିମ୍ନ ଶବ୍ଦ ଗୁଣିଥିଲା—ଏବଂ ‘ମ’ର ମାନ ୨୫ ଥିଲା । ‘ଯ’ ର ୩୦, ‘ର’ ୪୦ ଓ ‘ହ’ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ନିମ୍ନରେ ବଢ଼ି ବଢ଼ି ୧୦୦ ହେଉଥିଲା । ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସ୍ୱର ମାତ୍ରା ସହିତ ମିଳାଇ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକଟ କରାଯାଉଥିଲା । ଯେପରି—

$$କ + ଇ = କି = ୧୦୦$$

$$ଖ + ଇ = ଖି = ୨୦୦$$

ଗଣିତ ପାଠରେ ଅଙ୍କଦ୍ୱାରା ସଂଖ୍ୟାକୁ ପ୍ରକଟ କରିବାର ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦ୍ଧତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏହା ନିମ୍ନ ୧୦ ଗୁଣ ହୋଇ ନୌ ସ୍ଥାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇଛି । ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏକ, ଦଶ, ଶତ, ସହସ୍ର, ଅଧିକ, ନିଧିକ, କୋଟି, ଅବୁଦ୍ଧ ରୂପରେ କରା ହୋଇଛି । ଦଶ ଗୁଣହୋଇ ଗଣନା

ବୈଜ୍ଞାନିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତର ବିଶିଷ୍ଟ ଦାନ । “ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟସ୍ମିନ୍”ରେ ବର୍ଗମୂଳ-ଘନମୂଳ ବିଧିରେ ଏହାର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିପାଦନ ରହିଛି । ଏହି ପାଦରେ ବର୍ଗ, ଘନ, ବର୍ଗମୂଳ, ଘନମୂଳ ବାହାର କରିବାର ବିଧି, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ବୃତ୍ତର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ, ବୃତ୍ତର ପରିଧି, ସମକୋଣୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ବାହାର କରିବାର ବିଧି ତଥା ସୈଘଣିକର ବିଧି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଶେଷରେ କୁଟ୍ଟାକର ଗଣିତ ବା ଇନ୍ଦ୍ରି ଟମିନେଟ ଇନ୍ଦ୍ରେଶନର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ସାମାନ୍ୟତା ନିୟମରେ ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା କାରଣରୁ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କୁ ସାମାନ୍ୟତାର ଜନ୍ମଦାତା କୁହାଯାଏ ।

୩—କାଳସିଦ୍ଧା ବାଦର ୨୫ ଶ୍ଳୋକରେ କାଳର ବିଭିନ୍ନ ଭାଗ—ବର୍ଷ, ମାସ, ଦିବସ (ନାଡ଼ୀ) ବିନାଡ଼ୀର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ନାଡ଼ୀର ଘଟୀ ୨୪ ମିନିଟ୍ ସହିତ ସମାନ ଓ ଏଥିରେ ୬୦ ବିନାଡ଼ୀ ବା ବିଘଟିକାରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଗୋଟିଏ ବିନାଡ଼ୀର ସମୟ ୨୪ ସେକେଣ୍ଡ । ଏହାକୁ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ ଏପରି ଭାବରେ ବୁଝାଇଛନ୍ତି । ଦୀର୍ଘ ଅକ୍ଷରର ଉଚ୍ଚାରଣ କୌଣସି ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟମ ଗତିରେ ଯେତେ ସମୟରେ କରାଏ, ସେହି କଳାକୁ ବିନାଡ଼ୀ କୁହନ୍ତି ।

୪—ଗୋଲ ପାଦର ୫୦ ଶ୍ଳୋକରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଦି ଆକାଶୀୟ ଗୋଲ ପିଣ୍ଡର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ଏଥିରେ କୁହାଯାଇଛି ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଅନ୍ୟ ଗ୍ରହ ସୂର୍ଯ୍ୟରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ରହିବା ଭାଗ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଆଲୋକରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଏ ପାଦରେ ପୃଥିବୀର ଗତି, ଚନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଗ୍ରହଣର ଗଣନା କରିବାର ବିଧି, ଗ୍ରହଣ କାଳରେ ପୃଥିବୀର ଗୁମ୍ଫାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ସ୍ପର୍ଶ, ମୋକ୍ଷ ଆଦିର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଶେଷ ଲୋକପ୍ରିୟ ଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ ଓ ଗ୍ରୀକ୍ ଗଣିତର ଏହା ଉପରେ ବହୁଳ ସମୟରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବା ଟୀକାରୁ ଏହା ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । ଯେଉଁଠି ପେଗସ ଏହି ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟୀୟମ୍‌ର ବାରଜଣ ଟୀକାକାର ଏବଂ ଟୀକା ଥିବା ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ଯଥାକ୍ରମେ—ପ୍ରଭାକର (୫୨୫ ଖ୍ରୀ: ଅ:) ଭାସ୍କର ପ୍ରଥମ (୬୨୯ ଖ୍ରୀ: ଅ:) ସୋମେଶ୍ୱର (୧୦୦୦ ଖ୍ରୀ: ଅ:) କର ବାସନାଭାସ୍ୟ, କେରଳର ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ପୂର୍ବଜାଙ୍କର (୧୧୮୧ ଖ୍ରୀ: ଅ:) ଭଟ୍ଟପ୍ରକାଶ, ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର (୧୦୦୦—୧୫୦୯) ଭଟ୍ଟ ଗାପିକା, ମଳକଣ୍ଠ ସୋମସୁଭା (୧୪୪୩ ଖ୍ରୀ: ଅ:) ପୂଜ୍ଞପୁ (୧୮୪୨ ଖ୍ରୀ: ଅ:) ରଘୁନାଥଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟା, ତେଲୁଗୁରେ କନ୍ୟାଦେବଙ୍କର ସୁଧା ତରଙ୍ଗ ଟୀକା, ଭୂତ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଦଶ ଗୀତିକାଭାଷ୍ୟ, ଦକ୍ଷିଣୋପ ଓ ବିରୁପାକ୍ଷ ସୁବଙ୍କର ଟୀକା । ଏହି ଟୀକା ମଧ୍ୟରୁ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେବଳ ଦୁଇଟି ମାତ୍ର ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ।

ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ବିଦ୍ୱାନ ଏଚ, କର୍କ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ କୃତ ଭଟ୍ଟ ଗାପିକା ଟୀକାର ଅନୁସରଣରେ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟୀୟମ୍‌ର ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ ଆଜିଠାରୁ ଗୋଟିଏ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବ ୧୮୭୪ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ଲଲଡ଼ନ୍‌ରୁ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥିଲେ । ଏହାର ପ୍ରଥମ ହିନ୍ଦୀ ଅନୁବାଦ ବିହାରସ୍ଥ ମୁଜାଫର ପୁରରୁ ଶ୍ରୀ ଉଦୟ ନାରାୟଣ ସିଂହ ୧୯୦୭ ଖ୍ରୀ: ଅ:ରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ମଳକଣ୍ଠ ସୋମସୁଭାଙ୍କ ଲିଖିତ ମହାଭାଷ୍ୟ ନାମକ ସଂସ୍କୃତ ଟୀକା ତିବେତ୍ରମ ସଂସ୍କୃତ ସିରିଜରେ ତିନି ଖଣ୍ଡରେ (୧୯୩୦—୫୭) ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଶ୍ରୀ ପ୍ରବୋଧ ଚନ୍ଦ୍ର ସେନରୁ ପ୍ର ୧୯୨୭ ଖ୍ରୀ: ଅ:ରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଓ କ୍ଲାର୍କ ୧୯୩୧ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ଚିକାଗୋରୁ ଏହାର ଅନୁବାଦ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ଜ୍ୟୋତିଷ ଗଣନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କର ପ୍ରଥମ ମହୋପସ୍ଥିତି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେଲା ଭୂ-ଭ୍ରମଣ ବାଦ । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ

ପ୍ରତିଦିନ ପୂର୍ବ ଦିଗରୁ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ଯିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଅଧିକାଂଶ ମନୁଷ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୃଥିବୀ ଚାରିପଟରେ ବୁଲୁଛି ବୋଲି ମଧ୍ୟକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାନୁଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ପ୍ରାସ୍ତାବ୍ୟ ଜଗତରେ ଏ ମତର ପ୍ରବଳ ସମର୍ଥନ କଲେ । ଇଟାଲିରେ ଫରମଙ୍କ ଭଳି ଦାର୍ଶନିକଙ୍କୁ ଏଥି ନିମନ୍ତେ ଖବର ପୋଡ଼ି ଦିଆଗଲା । ସେ କହୁଥିଲେ ପୃଥିବୀ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଚାରିପାଖରେ ବୁଲୁଛି ଗାଲିଲିଓ (୧୫୬୪—୧୬୪୨)ଙ୍କୁ ବୃତ୍ତାବସ୍ଥାରେ ନିଜର ପ୍ରାଣ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଏ ମିଥ୍ୟା ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ଯେ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୃଥିବୀ ଚାରି ପାଖରେ ବୁଲୁଛି ।

ପ୍ରାସ୍ତାବ୍ୟ ଜଗତରେ ପୃଥିବୀର ଗତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଫୋଲଗ୍ରିର ଜ୍ୟୋତିଷ କୋପନିକ୍ସ (୧୫୭୩—୧୬୪୩) ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟ ଏକ ହଜାର ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଭାରତରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ ନିଜର ନିରୀକ୍ଷଣ ଆଧାର ଉପରେ ପୃଥିବୀର ଦୃର୍ଦ୍ଧନ ବର୍ଦ୍ଧନା କରିଛନ୍ତି । ଗୋଲା ପାଦର ୯୦ ଶ୍ଳୋକରେ ସେ ନୌକାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ ବୁଝାଇଛନ୍ତି ଯେ—ଯେଉଁପରି ଚାଲୁଥିବା ନୌକାରେ ବସିଥିବା ମଣିଷ ଡାକରେ ଥିବା ସ୍ଥିର ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକୁ ବିପରୀତ ଦିଗକୁ ଗତି କରିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରେ, ସେହିପରି ମଣିଷକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ଗତି କରିବାର ଦେଖାଯାଏ ଓ ପୃଥିବୀ ସ୍ଥିର ମନେ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ପୃଥିବୀ ଘୁରୁଛି । ଜର୍ଜ ସାର୍ଟନ ଠିକ୍ ଲେଖିଛନ୍ତି—ଏହା ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କର ବଡ଼ ସାହସିକ କଳ୍ପନା । ଯାହାକୁ ବରହ ମିହିର (୫୦୫—୫୮୭ ଖ୍ରୀ: ଅ:) ତଥା ବ୍ରହ୍ମା ଗୁପ୍ତ (୫୯୮—୭୭୫ ଖ୍ରୀ: ଅ:) ଇତ୍ୟାଦି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜ୍ୟୋତିଷମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରି ନାହାନ୍ତି ।

ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ଦାନ ହେଲା—ଗ୍ରହଣର ବାସ୍ତବିକ କାରଣ ପ୍ରତିପାଦନ । ପୌରାଣିକ କଳ୍ପନା ଅନୁଯାୟୀ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ପରାଗ

ରାଜ୍ୟର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଗ୍ରାସ ଦେଖୁ ହୁଏ । ଯୁଗର କଥା ହେଲା—
ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନ ପରେ ମୋହିନୀ ରୂପରେ ଯେତେବେଳେ ବିଷ୍ଣୁ ଦେବତାଙ୍କୁ
ଅମୃତ ବିତରଣ କରୁଥିଲେ ଅସୁର ଡୋଇ ମଧ୍ୟ ରହୁ ଓ କେତୁ ଅମୃତ
ପାନ ନିମନ୍ତେ ଦେବତାମାନଙ୍କ ଧାଡ଼ିରେ ବସିଗଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର
ଗୋପନରେ ଏହି ସଙ୍କେତ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଦେଲେ । ବିଷ୍ଣୁ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରଦ୍ୱାରା
ବହୁର ଶିର ଛେଦନ କଲେ । ପ୍ରତିଶୋଧ ସ୍ୱରୂପ ରାହୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ
ଗ୍ରାସ କରେ ।

ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ ଏହି ପୌରାଣିକ କଳ୍ପନାକୁ ମାନନେଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ
ଲେଖିଛନ୍ତି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣରେ ଚନ୍ଦ୍ରମାର ଛୁୟା ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ଆଚ୍ଛାଦିତ କରିଦିଏ
ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣରେ ପୃଥିବୀର ଛୁୟା ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଢାଳି ଦିଏ । ବ୍ରହ୍ମାଗୁପ୍ତ ପ୍ରଭୃତି
ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନମାନେ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ ଏଭଳି ତଥ୍ୟ ପରିବେଷଣ
କରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଖାସ୍ ସମାଲୋଚନା ଅବଶ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ
ଆଲବେରୁଣୀ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ନିର୍ଭୁଲ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରି
ବ୍ରହ୍ମାଗୁପ୍ତଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ କରିଥିଲେ । ସେ ମିଥ୍ୟା ଲୋକପ୍ରିୟତା
ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ସତ୍ୟକୁ ହନନ କରିବାକୁ ନେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି
ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । *

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଜନୈକ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ରୂପେ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ
ଆଜି ପୂଜିତ । ତାଙ୍କୁ ସାଜ ଗଣିତର ଜନ୍ମଦାତା କୁହାଯାଏ । ସେ ପ୍ରଥମେ
ସାଜ ଗଣିତ ସମ୍ପର୍କରେ ଉପାଦେୟ ତଥ୍ୟ ଓ ସୂନ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।
ତାଙ୍କର ପ୍ରଣୀତ ମୂଳ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟୀୟମ୍ ଅନେକ ଦିନ କାଳ ଲୋକ-
ଲୋଚନରୁ ଦୂରରେ ଥିଲା । ବହୁ ବହୁ ବର୍ଷ ଧରି ଗବେଷକମାନେ ଖୋଜି
ଖୋଜି ଏହାର ସନ୍ଧାନ ପାଇ ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ସୁଖର କଥା,
୧୮୭୪ ଖ୍ରୀ: ଅ:ରେ ଲିଡ଼ଜର୍ନାରେ କର୍ନ (Kern) ନାମକ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ

ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ପାଠ କରିପାରିବା ହେତୁ
ତାଙ୍କର ମତ ଯେ କେତେ ଅତ୍ରାନ୍ତ ତାହା ଜାଣି ହେଉଛି ।

ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ ଶ୍ରୀରାମ ପ୍ରଥମ ବୈଜ୍ଞାନିକ କହିଲେ ଅଟୁଛି, ହେବ
ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ସ୍ମୃତି ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ୧୯୭୫ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ
ଭିଶେଇଶି ତାରିଖରେ ଶ୍ରୀରାମ ଯେଉଁ ପ୍ରଥମ ଉପଗ୍ରହ ଆକାଶକୁ ପ୍ରେରଣ
କଲ ତାକୁ “ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ” ନାମରେ ନାମିତ କରାଗଲା ।

* ପଣ୍ଡିତ ହରିଦତ୍ତ ବେଦାଳଙ୍କାରଙ୍କ ଲିଖିତ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ ପ୍ରବନ୍ଧରୁ
ଉଦ୍ଧୃତ ।

କରାହ ମିହିର

ଭାରତ ଇତିହାସର ପୃଷ୍ଠା ଲେଖିଟାଇଲ ବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଠକର ଦୃଷ୍ଟି “ଗୁପ୍ତବଂଶ ଏବଂ ଭାରତ ଇତିହାସରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୁଗ” ଠାରେ ଅଟକି ରହିବ । ବୈଦିକ ଯୁଗ ପରେ ଏହି ସମୟରେ ହିଁ ଭାରତ କଳା, ସାହିତ୍ୟ, ବାଣିଜ୍ୟ, ବୃଦ୍ଧନ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉନ୍ନତି କରିଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶ୍ରୀଗୁପ୍ତ ନାମକ ଜଣେ ରାଜା ମଗଧରେ ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ବଂଶକୁ ଗୁପ୍ତ ବଂଶ ନାମରେ ଅଭିହିତ କରିଥିଲେ । ଏହି ବଂଶରେ ତାଙ୍କ ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ, ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଏବଂ ବିନ୍ଦସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ରାଜାମାନେ ରାଜୁତି କରିଥିଲେ । ପ୍ରଜାପାଳନ ଏବଂ ରାଜ୍ୟରେ ଜନହିତକର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଏହି ରାଜାମାନେ ବିଶେଷ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ସମୟରେ ଦେଶର ଯେପରି ଚୋର ଡକାୟତି ପ୍ରଭୃତି ନ ଥିଲା ସେହିପରି ବିନ୍ଦସାହିତ୍ୟଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ସାହିତ୍ୟ, କଳା, ବାଣିଜ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଶ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଉନ୍ନତି କରିଥିଲା । ସ୍ୱସ୍ମୃତ ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ପାଦକତା ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ବ-କାଳରେ ହେଉଥିଲା । ଗୁପ୍ତ ବଂଶ ପୂର୍ବରୁ କେବଳ ରାମାୟଣ ଓ ମହାଭାରତ

ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣମାନ ଲେଖା ହେଲା । ବହମାହିତ୍ୟ ତାଙ୍କ ରାଜଦରବାରରେ ଧନ୍ୟୁଷା, ସପ୍ତଶକ, ଅମରସିଂହ, ଶଙ୍କୁ, ବେତାଳ ଭଞ୍ଜ, ଘଟ କର୍ପିନ, କାଳିଦାସ, ବରହ ମିହିର ଏବଂ ବରରାଜ ନାମକ ନଅ ଜଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଶାସ୍ତ୍ର ଚର୍ଚ୍ଚା କରିଥିଲେ । ଏହି ନଅ ଜଣ ପଣ୍ଡିତ ସେମାନଙ୍କର ବିଦ୍‌ବତ୍ତା ପାଇଁ ରାଜଦରବାର “ନବରତ୍ନ” ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ନବରତ୍ନରୁ ଗୋଟିଏ ରତ୍ନ ହେଉଛନ୍ତି “ବରହ ମିହିର” । ସେ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଦ୍ୟାରେ ବିଶାରଦ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗଣନା ସଦାସର୍ବଦା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଏବଂ ନିର୍ଭୁଲ ହେଉଥିଲା ।

ବରହମିହିର ମଗଧ ରାଜ୍ୟର ଉତ୍କଳପୁରୀଠାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଆଦିତ୍ୟ ଦାସ । ସେ ଜାତିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସବୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲେଚନା କରି ଐତିହାସିକମାନେ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ ସେ ସମ୍ଭବତଃ ୪୯୯ ଖ୍ରୀ. ଅ.ରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ୫୮୭ ଖ୍ରୀ. ଅ. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଞ୍ଚିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ସମୟକୁ ଉତ୍କଳପୁରୀ ଗ୍ରାମରେ କଳା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ପାଇଁ ବିଖ୍ୟାତ ଥିଲା । ବହୁତ ବିଦ୍ବାନ ପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କର ବସତି ହେତୁ ଉତ୍କଳପୁରୀ ଏକ ସାମ୍ବୃଦ୍ଧିକ ପୀଠ ହୋଇଥିଲା ।

ବହମାହିତ୍ୟଙ୍କ ରାଜସଭାରେ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜ୍ଜନ କରିଥିବା ବରହମିହିର ଅନେକପୁରୁଷ ଶାସ୍ତ୍ର ରଚନା କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜ୍ଜନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ “ପଞ୍ଚ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ” ପୁସ୍ତକ ଏବଂ “ବୃହତ୍ ଜାତକ” ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଶେଷ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲା । “ପଞ୍ଚ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ” ପୁସ୍ତକ ଏକ ବିବଦମାନ

ଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପେ ବହୁ ଐତିହାସିକ ଏବଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସମାଲୋଚିତ ହୋଇଛି । “ବୃହଜାତକ” ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ର ବିଷୟରେ ବହୁ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ବିଷୟମାନ ପରିବେଷିତ ହୋଇଛି ।

ବରହମିହିରଙ୍କର ତୃତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯାତ୍ରାକ ବିଶେଷ ଲେକପ୍ରିୟ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅକ୍ଷତ ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରତିବାକୁ ମିଳିପାରୁଛି ତାହା ହେଉଛି “ବୃହତ୍ ସଂହିତା ।” ଏହି ବୃହତ୍ ସଂହିତାରେ କୃଷି ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନେକ ଉପାଦେୟ ତଥ୍ୟ ପରିବେଷିତ ହୋଇଛି । କପରି, କ’ଣ ଏବଂ କେଉଁ ସମୟରେ ବୃଷ କଲେ ଫସଲ ପ୍ରଭୃତି ଆମଦାନୀ ହୋଇ ପାରିବ ତାହା ସେ ଏଥିରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଏହି ବୃହତ୍ ସଂହିତା କନ୍ୟା କୃଷକ ସହାୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯାତ୍ରାକ ବରହମିହିରଙ୍କଦ୍ଵାରା ରଚିତ ସେ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ କମ୍ବଦନ୍ତୀ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ତାହା କେତେଦୂର ସତ୍ୟ ତାହା ସଦୃଶ କହି ହେବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସେ ବିଷୟଟି ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ଅପ୍ର ସର୍ଜିକ ହେବ ନାହିଁ ।

ବରହମିହିରଙ୍କର ଜ୍ୟୋତିଷ ଗଣନା ସଦା ସର୍ବଦା ନିର୍ଭୁଲ ଏବଂ ଅତ୍ରାନ୍ତ ହେତୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳସ୍ଥଳରେ ପ୍ରସରି ଯାଇଥିଲା । ନିଜେ ବରହମିହିର ମଧ୍ୟ ନିଜ ଗଣନା ଉପରେ ସଦାବେଳେ ଆସ୍ଥା ରଖୁଥିଲେ । ମୁନିମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ମତଭ୍ରମ ହୁଏ । ଅତି ବୁଦ୍ଧିମାନ ଗୁପ୍ତ ମଧ୍ୟ ପରୀକ୍ଷାରେ ଫେଲ୍ ହୁଏ । ଏସବୁ ଯୋଗ କନ୍ୟା ଭାଗ୍ୟର କଥା କହିପାରନ୍ତି । ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ବରହମିହିରଙ୍କର ଜୀବନରେ ଘଟିଲା । ଘଟଣାଟି ହେଲା—ବରହମିହିରଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପୁଅ ଜନ୍ମହେଲା । ପିତା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନବଜାତ ପୁଅର କୋଣ୍ଡା

ତିଆରି କରି ଗଣନା କରିବାକୁ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ନିଜର ଗଣନା ଏପରି ଭୁଲ୍ ହେବ ବୋଲି ସେ କାହାକୁ ଅବା ଭାବିବେ । ଜନ୍ମକୋଷ୍ଠି ବନ୍ଧୁର କରୁକରୁ ପୁଅର ଶହେ ବର୍ଷ ଆୟୁଷ ସ୍ଥାନରେ ମାତ୍ର ଦଶ ବର୍ଷ ଆୟୁଷ ବୋଲି ଛୁଇଁର କଲେ । ପୁଅର ଏତେ ଅଳ୍ପ ଆୟୁଷ ଦେଖି ସେ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ । ଦଶ ବର୍ଷ ପରେ ପୁଅର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ ମନରେ ବର୍ତ୍ତମାନଠାରୁ ଅଧିକ ଦୁଃଖ ହେବ ଭାବି ସେ ଗୋଟିଏ ମଞ୍ଜୁଷାରେ ନବଜାତ ପୁଅକୁ ଭର୍ତ୍ତି କରି ନଘା ସ୍ରୋତରେ ଭସାଇ ଦେଲେ ।

ସେହି ସମୟରେ “ଲଲାବଟା” ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ରାଜବଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପିଲାଦିନରୁ ଲଲାବଟା ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସୁପଣ୍ଡିତା ହୋଇଥିଲେ । ବରହମିହିର ଭସାଇ ଦେଇଥିବା ମଞ୍ଜୁଷାଟି ଯାଇ ଲଲାବଟା ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବା ରାଜ୍ୟରେ ଲାଗିଲା । ଲଲାବଟାଙ୍କ ପିତା ମଞ୍ଜୁଷାଟି ପାଇ ଏବଂ ତହିଁରେ ଗୋଟିଏ ରୂପବାନ୍ ଶିଶୁ ଦେଖି ତାକୁ ଆନନ୍ଦରେ ନେଇ ନିଜ ଘରେ ପୁଅ ପରି ପାଳନ କଲେ ଏବଂ ଶିଶୁଟିର ନାମ “ମିହିର” ବୋଲି ନାମିତ କଲେ । ମିହିର ଏବଂ ଲଲାବଟା ପିଲାଦିନୁ ଏକତ୍ର ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପରେ ପରିଣତ ବୟସରେ ଦୁହେଁ ପରିଣୟ ପାସରେ ଆବଦ୍ଧ ଥିଲେ ।

ଜ୍ୟୋତିଷୀ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାରଦର୍ଶିତା ହାସଲ କରିବା ପରେ ସେମାନେ ବିହମାଦିତ୍ୟଙ୍କର ସୁନାମ ଶୁଣିପାରି ସେହି ରାଜ୍ୟସଭାରେ ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପିତା ପୁଅଙ୍କର ପରିଚୟ ହେଲା । ତାହାପରେ ବରହ ମିହିର ପୁଅ ମିହିର ଓ ବୋହୂ ଲଲାବଟାକୁ ନେଇ ଘରକୁ ଗଲେ । ଦିନକୁ ଦିନ ମିହିରଙ୍କର ଆଦର ତାଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ହେତୁ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହା ଦେଖି ବରହମିହିର ମନେ ମନେ କ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ

ହେଲେ ଏବଂ ପୁଅର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପାଇଁ ବୋହୂ ଲଳାବତୀ ହିଁ କାରଣ ବୋଲି ଜାଣି ପାରିଲେ । ତେଣୁ ସେ ପୁଅକୁ ବୋହୂର ଜନ୍ମ କାଟିଦେବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଲଳାବତୀଙ୍କ ଜନ୍ମ କାଟି ଦେଲେ ସେତେ କଥା କହି ପାରିବେ ନାହିଁ ତେଣୁ ମିହିରର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଆପଣା ଗୁଣ କମିଯିବ ।

ପିତାଙ୍କ ଆଦେଶ ମିହିର ଲଳାବତୀଙ୍କୁ ଜଣାଇଦେଲେ । ଲଳାବତୀ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ପିତୃ ଆଦେଶ ପାଳନ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଜାଣିଥିବା କାଳ ନରୂପଣ, କୃଷିଚକ୍ର, ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅନେକ ସାରକଥା ତାଙ୍କଠାରୁ ଟିପି ରଖିବା ପାଇଁ କହିଲେ । ମିହିର ଏବଂ ବରହମିହିର ଲଳାବତୀଙ୍କ ଠାରୁ ଯାହା ସବୁ ଟିପି ରଖିଥିଲେ, ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ତାହା “ଶନାବଚନ” ରୂପେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଛି । ସେହି କୃଷିଚକ୍ରକୁ କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ଦିଆଲେ—

“ଜାକ କହେ ମିହିରର ସ୍ତ୍ରୀ ଶୁଣହେ ପତିର ପିତା
 ଭାବୁକ ମାସରେ ଜଳ ମଧ୍ୟେ ଯେବେ ଥରଥର ବସୁମାତା
 ରଜ୍ୟ ନାଶ ଯାଏ, ଗୋ-ମଞ୍ଜୁଳ ହୁଏ, ଆବର ବନ୍ୟାପ୍ରବଳ
 ମାୟୁଣି ଧରଣ ଚୁପୁଣି ଫେରାଇ ଧାନ୍ୟ ନପାଇ ଦୁଃଖର”

କିମ୍ବା

*ଯେବାର ଗୁଣିକା (କୁଆପଥର ସାକ ସମୁଦ୍ର ଖରେ
 ତହିଁରେ ମଙ୍ଗଳ ବୋଲି କହିଛୁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ
 ନାନା ଶସ୍ୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଅଇ ମେଦିମା
 ଶନା କହେ ମିହିରକୁ ଏହା ଥାଅ ଜାଣି ।

କମ୍ପା

ବଙ୍ଗଳା ଗ୍ରନ୍ଥାରେ—

ରୁଲ୍‌ଭର କୁମୁଡ଼ା ପାତା-

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବଲେନ୍ ଆମି ତଥା ।

(ଅର୍ଥାତ୍ ରୁଲ ଉପରେ ଯଦି କଟାରୁ ପତ୍ର ଗଡ଼ଳ ହୋଇ ମାଡ଼ିଥାଏ ତେବେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେଠାରେ ରହନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ବହୁତ କଟାରୁ ଫଳେ)

କେତେକ ପ୍ରାଚୀନ ଗବେଷକଙ୍କର ମତ ଯେ ବରହ ମିହିରକହାରୀ ରଚିତ ବୃହତ୍ ସହସ୍ରା ବା କୃଷକ ସହସ୍ରାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯେଉଁ କୃଷି ସମ୍ପର୍କୀୟ ତଥ୍ୟମାନ ଲିଖିତ ଅଛି ତାହା ସେ ତାଙ୍କ ପୁସ୍ତକଧୁ ଲାଳାବଣୀ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ଯିଏ “ଜନା” ନାମରେ ପରିଚିତା ହେଲେ ତାହାଙ୍କ ଠାରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏସବୁର ଅବତାରଣା କରିବାର ମନ୍ତ୍ର ଏତିକି ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ କେବଳ ପୁରୁଷ ମାନ ବଞ୍ଚିନା ନ ଥିଲେ ନାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଅସାଧାରଣ ଧୀରକ୍ରୀ ଏବଂ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଅଧିକାରଣୀ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ।

ପ୍ରତିଭା କେତେବେଳେ ଲୁଚିରହି ପାରେ ନାହିଁ । ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ବାଦଲ ଢାଙ୍କିବା ପରି ଅଳ୍ପ ସମୟ ପାଇଁ ହୁଏତ ପ୍ରତିଭା ବିକଶିତ ହୋଇ ନ ପାରେ କିମ୍ବା ଅବହେଳିତ ହୋଇପାରେ । ସେହିପରି ବରହମିହିର ଯେଉଁ କୃଷିତତ୍ତ୍ୱ, ବୃକ୍ଷଜ୍ଞାନ, ରୁର ଶ୍ରେୟଣ, ସାର ଓ ଖତ ଦେବାର ବିଧି, କେଉଁ ଲଗ୍ନରେ କେଉଁ ଦିଗକୁ ଯାସା କରିବା ଉଚିତ୍, ଗର୍ଭସ୍ଥ ସନ୍ତାନ ଗଣନା ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି ସେ ବିଷୟର ପର୍ଯ୍ୟାଲେଚନା କରିବା ସମୟରେ ଲାଳାବଣୀଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଆପେ ଆପେ ମନକୁ ଆସିଯାଉଛି ।

କୃଷି ବିଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ସେତେବେଳେ ବରହମିହିର ବୃହତ୍‌ସହିତାରେ
ଯାହା ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଯାଇଛନ୍ତି ଆଜିକାଲିକାର ବିଜ୍ଞାନ ତାକୁ ମଧ୍ୟ ସମର୍ପନ
କରୁଛି । ସେଥିପାଇଁ ଖନାବଚନରୁ ଦୁଇ ତିନୋଟି ଉଦାହରଣ ଦେଉଛି ।

ଖନା, ବୋଲେ ଶୁଣିଯାଅ-

ନଡ଼ିଆ ମୂଳେ ଚଟା ଦିଅ ।

ଗଛ ଡେବ ବହୁତ ମୋଟା-

ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ଧରେ ଗୋଟା”

ଖନାବୋଲେ ଶୁଣ ଆରେ ମୋର ଚଷାଗ୍ରଇ

ନଡ଼ିଆ ଗଛକୁ ମୋଟ କରିବାର ପାଇଁ

ତାହା ମୂଳେ ମାଟି ଭିତରେ ଧାନର ଅଗାଡ଼ି

ଦେଇ ଦୁଇବର୍ଷ ଯାଏ ରଖିବ ଉଡ଼ାଡ଼ି

ତାପରେ ଉପାଡ଼ି ଗଛ ଅଗାଡ଼ି ସଙ୍ଗରେ

ଲୁଣ ଦେଇ ତାର ମୂଳ ରଖ ଯତନରେ

ଏହିପରି ଦୁଇ ଚାରିବାର କରିଦେଲେ

ସେ ଗଛ ସବଳ ମୋଟା ହୁଅଇଟି ଭଲେ

ଅଳ୍ପ ବୟସେ ଗଛ ବହୁ ଫଳ ଫଳେ

ଖନାବାଣୀ କେବେ ମିଛ ନୁହଁଇ ଭୁତଳେ

କମ୍ପା

“ଗୁବାକେ ଗୋମୟ ବାଂଶେ ମାଟି-

ଅଫଳ ନଡ଼ିଆ ତେରକୁ କାଟି

ଓଲୁଅ ଖତ ସାରୁରେ ଛୁଇ-

ଦେଇ ଏହି ରୂପେ କୃଷିକର ଆହେ ଗ୍ରାଭ”

ଗୁଆଗଛ ଯେବେ ରୋପିଥାଅ କାହିଁ
 ତାହାମୂଳେ ଗୋବର ହଥ ମାଟିକୁ ଆଡ଼େଇ
 ଅଳ୍ପଦିନେ ସେହିଗଛ ନିଶ୍ଚୟ ଫଳିବ
 ବାଉଁଶ ମୂଳରେ ମାଟି ପିଛାଇଣ ଦେବ ।
 ନଡ଼ିଆ ଗଛରେ ଯେବେ ଫଳ ନୋହୁଥିବ
 ତାହା ତେର କାଟି ତା ତଳେ ଲୁଣ ମାଟି ଦେବ
 ଓଲୁଅ ଗଛମୂଳେ ଗୋବର ଖତକୁ
 ସାରୁ ମୂଳେ ଦେଖି କୁଡ଼ାଇବ ପାଉଁଶକୁ
 ଏମନ୍ତ କଲେ ଫଳିବ ନିଶ୍ଚୟ ଏ ଗଛ
 ଖନା ବଚନ କେବେ ନୁହଁଇଟି ମିଛ ।

କମ୍ପା

“ଶୁଣ ଆରେ ତଷାବେଟା-
 ମାଟି ମଧ୍ୟେ ବାଲିପେଟା
 ସେଥିରେ ଯେବେ ଲଗାଉ ପୋଟଳ-
 ତେବେ ତୋ ଆଶା ହେବ ସଫଳ ।

ବାଲିଆ ମାଟି ଯେବେ ହୋଇଥିବ
 ପୋଟଳ ଚାରି ଚାରିରେ ରୋପିବ
 କୋଡ଼ିମାଟି ଧୁଳିପରି କରି
 ଦେଖିବ ଫଳ ହେବ ଅସୁମାରି
 ତହିଁରେ ତଷା ଆଶାହେବ ପୂର୍ଣ୍ଣ
 ମନେ ରଖିଥାଅ ଖନା ବଚନ ।

ବରହମିହିରଙ୍କ କୃତ ବୃହତ୍ ସଂହିତାରେ କୃଷି ବିଜ୍ଞାନ ଉପରେ
ଯେଉଁ ତରୁ ସବୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ହୋଇଛି ତାହା ଏହିପରି ପ୍ରାୟ
ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ।

ବରହମିହିର ଜ୍ୟୋତିଷ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗ୍ରୀକ ମାନକଦ୍ୱାରା
ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ । ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟଙ୍କର ପୃଥିବୀ ଦୂର୍ଣ୍ଣନ
ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସେ ବିରୋଧକରି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସମାଲୋଚିତ ହୋଇ ଥିଲେ
ମଧ୍ୟ ସେ ଯେଉଁ କୃଷି ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି ସେଥିପାଇଁ ସେ
ଚରକାଳ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ରୂପେ ଅମର ହୋଇ ରହିବେ ।

* ପଣ୍ଡିତ କୁଞ୍ଜବନ ସିପାଠୀ ପଦ୍ୟ ବିନୋଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ
“ଶନା ବଚନ” ପୁସ୍ତକ ପ୍ରସ୍ତୁତ ।

ଭାସ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ଯେଉଁ କେତେଜଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ଆଲୋକରେ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଆଲୋକିତ କରି ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଭାସ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅନ୍ୟତମ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗାଣିତିକ ରୂପେ ସେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ପୂଜିତ ହୁଅନ୍ତି । ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଭାସ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ସାଜ ଗଣିତର ସମୃଦ୍ଧ ପାଇଁ ଯେଉଁ ମୌଳିକ ତଥ୍ୟ ସବୁ ସୃଷ୍ଟି କଲେ ସେଥିପାଇଁ ସେ ଚରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିବେ ।

୧୧୧୪ ଖ୍ରୀ: ଅ:ରେ ବିଜ୍ଞଦାବିଡ଼ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଭାସ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ବିଜ୍ଞଦାବିଡ଼ ଗ୍ରାମ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ରାଜ୍ୟର ଶହ୍ୟାଦ୍ରୀ ପର୍ବତମାଳରେ ଅବସ୍ଥିତ । ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ମହେଶ୍ଵର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ । ସେ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଗଣିତଜ୍ଞ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ, ବରହସିନ୍ଧର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥ ସବୁ ପାଠ କରି ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟୁପତ୍ତି ହାସଲ କରିପାରିଥିଲେ । ଭାସ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବାଲ୍ୟରୁ ରୂପେ ପିତା ମହେଶ୍ଵର ସମସ୍ତ ଦାୟିତ୍ଵ ନେଇଥିଲେ । ପିତାଙ୍କ କଠିନ ଶାସନ ଏବଂ ଜପପୁକ୍ତ ତତ୍ତ୍ଵାବଧାନ ହେତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ଭାସ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଜଣେ ଗଣିତଜ୍ଞ ହସାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ପାରିଲେ ।

ଭାରତ ଇତିହାସରେ ପଣ୍ଡିତ ଓ ବିଦ୍ବାନମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଅପୂର୍ବ ସୁଯୋଗ “ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୁଗ”ର ଶେଷ ପଦରେ ଭାସ୍କରବୃର୍ଯ୍ୟ ତରୁଣ । ମୋଗଲମାନଙ୍କର ବାରମ୍ବାର ଆକ୍ରମଣ ହେତୁ ଭାରତୀୟ ସାମ୍ବୃଦ୍ଧିକ ଜୀବନ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭାସ୍କରବୃର୍ଯ୍ୟ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏକାଗ୍ରତା ଏବଂ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ପ୍ରତି ନିରଲସ ସାଧନା ହେତୁ ସେ ୧୧୫୦ ଖ୍ରୀ. ଅ.ରେ “ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିରୋମଣି” ନାମକ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ପାରିଥିଲେ ।

“ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିରୋମଣି” ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଚାରି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ଭାଗର ନାମ ଲଲାବଣ । ଏହି ଭାଗଟିର ନାମ ଲଲାବଣ ହେବାର କାରଣ ସେ ତାଙ୍କର କନ୍ୟାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ପିଲାଦିନୁ ତାକୁ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷା ଦେଉ ଦେଉ ତାର ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ଥାନମତରେ ମୂର୍ଖ ହୋଇ ସେ ଅନୁମାନ କଲେ ଯେ ଏହି ଝିଅ ତାଙ୍କର ଯଶକୁ ଅସ୍ତୁ କର ରଖିପାରବ । ତେଣୁ ସେହି ଝିଅର ସ୍ମୃତି ପାଇଁ ସେହି ଭାଗର ନାମ ଲଲାବଣ ରୂପେ ନାମିତ କଲେ । ପ୍ରକୃତରେ ଲଲାବଣ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ଭାରତରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗଣିତଜ୍ଞ ରୂପେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜ୍ଜିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଗଜ ଗଣିତ ସୂତ୍ର ସବୁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଲଲାବଣ ସୂତ୍ର ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ବହୁ କଠିନ ଓ ଜଟିଳ ଅଙ୍କର ସରଳ ସମାଧାନ ଏହି ସୂତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ହୋଇ ପାରିଥାଏ ।

ଲଲାବଣ ଭାଗରେ ୨୭ଟି ଶ୍ଳୋକ ରହିଛି । ଏହି ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକ ଯୋଗ, ବିୟୋଗ, ଗୁଣନ, ହରଣ, ବର୍ଗ, ବର୍ଗମୂଳ ଇତ୍ୟାଦି ଗାଣିତିକ ହିସା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲିଖିତ ।

ବୈଦିକ ଯୁଗଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ, ବରହସ୍ପତି ମିହିର, ବ୍ରହ୍ମଗୁପ୍ତ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଜ ଗଣିତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେତକ ଆଲୋଚନା ଓ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ହୋଇଥିଲା ତାହା ସହିତ ନିଜେ ଅଧ୍ୟବସାୟ କରି ଯେଉଁସବୁ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ସବୁ ସୃଷ୍ଟି କଲେ ସେ ସବୁକୁ ଏକତ୍ର କରି ଏହି “ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିରୋମଣି” ଗ୍ରନ୍ଥର ୨ୟ ଭାଗରେ “ଗଜ ଗଣିତ” ନାମ ଦେଇ ସମ୍ମିଳିତ କଲେ ।

ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଭାଗ ନାମ ଯଥାକ୍ରମେ ଗ୍ରହ ଗଣିତାଧ୍ୟାୟ ଓ ଗୋଳାଧ୍ୟାୟ । ଏହି ଦୁଇ ଭାଗରେ ସେ ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ଗତିବିଧି ଓ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ର ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେ ଗ୍ରହ ଗଣିତାଧ୍ୟାୟରେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଯେ ବର୍ଷକ ୩୬୫ ଦିନ, ୧୫ ଦଣ୍ଡ, ୩୦ ଲତା, ୨୨ ବିଲତା, ୩୦ ପରା ଓ ମାସକ ୨୯ ଦିନ ୩୧ ଦଣ୍ଡ, ୨୫ ଲତା ।

୧୫୮୭ ଖ୍ରୀ: ଅ:ରେ ଲାଲାବତୀ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ସମ୍ରାଟ ଆକବର ପାଣି ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରାଇଥିଲେ ଏବଂ ଏବେ ଏହା ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଭାଷାନ୍ତରିତ ହୋଇପାରିବା ଫଳରେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ପଠନୀୟ ହୋଇ ପାରିଛି ।

ପ୍ରାଚୀନ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ଗଣ୍ଡର ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗାଣିତିକ, ଯାହାଙ୍କର କୃତି ଦେଶ ବିଦେଶରେ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିବା ଫଳରେ ଭାରତୀୟ ଗବେଷଣାର ଉଚିତ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ ହୋଇପାରିଲା ।

ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷ

(୧୮୯୪—୧୯୭୪)

ପ୍ରାନ୍ତ ବିପ୍ଳବର ଗୋଟିଏ ପୁଅ । ଗେଲବସର ହେବା କଥା । ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏକ ଆଖି ଆଖି ନୁହେଁ କି ଏକ ସାକ୍ଷୀ ସାକ୍ଷୀ ନୁହେଁ । ସେହିଭଳି ଗୋଟିଏ ବୋଲି ପୁଅ । ଯଦି ଯୋଗ୍ୟ ନ ହୋଇ ଅଯୋଗ୍ୟ ହୁଏ ତେବେ ଜୀବନଯାତ୍ରା କେବଳ ଭାବିବାକୁ ହେବ ସିନା ! ବାପ ସୂରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷ ସେଥିମାଲି ପୁଅର ପାଠପଢ଼ା ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଯତ୍ନବାନ୍ । ସ୍ନେହ ସେତିକି, ଆଦର ସେତିକି, ଶାସନ ସେତିକି ।

ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷ ୧୮୯୪ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ମାସ ୧୫ରେ ଜଳକଟା ସହରର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଭାରତର ଅଧିକାଂଶ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଭଳି ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଗଣିତ ଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ସୂରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷ ସେ ସମୟରେ ଭାରତୀୟ ରେଳ ବିଭାଗର ଜଣେ ଆକାଉଣ୍ଟାଣ୍ଟ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ବୋଲି ପୁଅକୁ ପାଠ ପଢ଼ାଇ ଯୋଗ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ଅସୁବିଧା ନ ଥିଲା ।

ଏକମାସ ଗେରୁା ପୁଅକୁ ଦୁରରେ ରଖି ପାଠ ପଢ଼ାଇବାକୁ ମାତା ଆମୋଦିନୀ ଦେଶ ଆସି ଚାଲି ଯିଲେ । ତେଣୁ ଘର ପାଖରେ ଥିବା ନଈ ଇନ୍ଦ୍ରୀ ଆନ୍ଧ୍ର ଝୁଲରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କ ଶିକ୍ଷଣ ବୁଦ୍ଧି ଏବଂ ପାଠ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ଏକାନ୍ତ ଏକା-ଗ୍ରତା ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ସାଥୀ ଛୁଟି ବନ୍ଧୁ ମଢ଼ଲରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସାସ୍ତରଣ କରାଇ ପାରିଥିଲା ।

ତୁଳସୀ ଦୁଇପକ୍ଷରୁ ବାସିଲ ଭଳି ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ସେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଜଣେ ଜ୍ଞାନ ବ୍ୟକ୍ତି ହେବେ ଏହା ପିଲାଦିନରୁ ଜଣା ପଡ଼ିଥିଲା । ସେ ଶ୍ରେଣୀରେ ସଦାସର୍ବଦା ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରୁଥିଲେ । ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଥିଲା । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପଢ଼ି କଲିକତାସ୍ଥ ହିନ୍ଦୁ ଝୁଲରେ ସେ ତାଙ୍କର ମାଟ୍ରିକ୍ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ କଲେ ଏବଂ ୧୯୦୯ ମସିହାରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତ୍ତିତ୍ୱ ସହ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ।

ଏହାପରେ କଲେଜ ଖାବନର ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସେ କଲିକତା-ସ୍ଥିତ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି କଲେଜରେ ବିଜ୍ଞାନର ଛୁଟି ରୂପେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ତାଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଦିଗ୍‌ବର୍ଣ୍ଣନ ଦେବା ପାଇଁ ଏହି କଲେଜରେ ସେତେବେଳେ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ସେ ଆନୁର୍ଜାତକ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାର୍ ଜଗଦୀଶ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଓ ଆର୍ତ୍ତତ୍ୟା ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ବସୁଙ୍କୁ ପାଇଥିଲେ । ଜ୍ଞାନ ଲବ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତି ଦେଖିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ କୋଟିନିଧି ମିଳିଲା ଭଳି ଲାଗୁଥିଲା । ସେମାନେ ସେହି ପିଲାଙ୍କ ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱ ନେବା ପାଇଁ ସ୍ୱରକ୍ଷାରେ ଆଗେଇ ଆସୁଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ସେହିଭଳି ଛୁଟିବସ୍ଥଳ ଅଧ୍ୟାପକ ଆଜିକାଲି ଶହେ ଜଣରେ ଜଣେ ଥିଲେ ଥିବେ ।

ଇନ୍ଦ୍ର ମିତ୍ର ଏହି ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତର ସହ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପରେ ସତ୍ୟନ୍ତ ନାଥ ବି. ଏସ୍.ସି. କ୍ଲାସ୍‌ରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ବି. ଏସ୍. ସି. ପଡ଼ିବା ସମୟରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତକ ଖ୍ୟାତ ଯନ୍ତ୍ର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଡକ୍ଟର ମେଘନାଦ ସାହା ତାଙ୍କର ସହପାଠୀ ଥିଲେ । ଦୁଇ ବର୍ଷ ଉତ୍ତରେ ମିଳାମିଶା ଏବଂ ଭାବର ଆଦାନପ୍ରଦାନ ହୋଇ ବନ୍ଧୁ ଶବ୍ଦ ନବିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । କଲେଜ ପଢ଼ାରେ ନିଜ ନିଜ ଗ୍ରାଣ୍ଟ ଉତ୍ତରେ ପ୍ରତିଯୋଗିତାଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ହେତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପରୀକ୍ଷାରେ ସେମାନେ ବେଶ୍ ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରି ପାରୁଥିଲେ । କେଉଁ ଥର ମେଘନାଦ ପ୍ରଥମ ହେଲେ କେଉଁ ଥର ସତ୍ୟନ୍ତ ନାଥ ପ୍ରଥମ ହୁଅନ୍ତି । ପାଠ ପଢ଼ାରେ କେହି ଉଣିଶ୍ ବିଶ୍ ନୁହଁନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଫାଇନାଲ ବି. ଏସ୍.ସି. ପରୀକ୍ଷାରେ ସତ୍ୟନ୍ତ ନାଥ ମେଘନାଦଙ୍କୁ ଟପିଯାଇ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ସେଘନାଦ ସାହା ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ପାସକଲେ ।

ପାଠ ପଢ଼ାରେ ତ ଝୁଙ୍କ ଲାଗିଛି । କିଏ କାହାକୁ ଟପି ଆଗକୁ ଯିବ । ପୁଣି ଦୁଇ ବର୍ଷ ଏମ୍. ଏସ୍.ସି. ସେହି କଲେଜରେ ପଡ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବିଜ୍ଞାନର ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷର ପାଠ ସହଜ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ପଡ଼ିବାକୁ ହୁଏ । ଗବେଷଣାଗାରରେ ଅନେକ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ହୁଏ । ଅଳ୍ପାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ ନ କଲେ ସଫଳତାର ଗୁଡ଼ିକାଠି ନାଚକୁ ଆସି ପାରିବ ନାହିଁ । ଦୁଇ ବର୍ଷ ଶେକ ଶୋଷ ଭୁଲି ପାଠ ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଡକ୍ଟର ଅଧ୍ୟୟନ ହିଁ ଦୁର୍ଦ୍ଦିକର ତପସ୍ୟା ହେଲା । ପରୀକ୍ଷା ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରତିପ୍ରତିମ ଦୁଇଜଣ ବିଜ୍ଞ ବୈଜ୍ଞାନିକ ।

ସେତେବେଳେ ଫରାସୀ ଓ ଜର୍ମାନ ଭାଷାରେ ଡ୍ରାପ୍ ସବୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ଦୁଇ ବର୍ଷ ଉପଲବ୍ଧ କଲେ ଏହି

ଦୁଇଟି ଭାଷା ଜାଣି ନ ପାରିଲେ ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ସମ୍ପର୍କରେ ସେମାନଙ୍କର ସମ୍ୟକ୍ ଧାରଣା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଦୁଇବନ୍ଧୁ ଫରସୀ ଓ ଜର୍ମାନୀ ଭାଷା ଶିଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ଏବଂ ଶେଷରେ ସେଥିରେ ସଫଳତା ହାସଲ କଲେ । ସେତେବେଳେ ଜର୍ମନ୍ ଓ ଫରସୀ ଭାଷାରେ ବିଜ୍ଞାନର ନୂତନ ନୂତନ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ସବୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ପରେ ସେହି ସବୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦିତ ହୋଇ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଓ ମେଘନାଦ ଏହି ଦୁଇଟି ଭାଷା ସେମାନଙ୍କର ଛୁଟି ଖାବନରେ ଶିକ୍ଷା କରି ପାରିଥିବାରୁ ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ସମ୍ପର୍କରେ ଶୀଘ୍ର ଖବର ସଂଗ୍ରହ କରି ପାରୁଥିଲେ ।

ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଏମ୍. ଏସ୍. ସି ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ଏହାପରେ ତାଙ୍କର ବିବାହ ଡକ୍ଟର ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ନାଥବୋଷଙ୍କ କନ୍ୟା “ଉଷାଦେବୀ”ଙ୍କ ସହ ୧୯୧୪ ମସିହାରେ ହେଲା ।

ପାଠ ପଢ଼ା ସରିଲା । ହାତକୁ ଦି ହାତ ହେଲେ-ଏଣିକି ଶ୍ରେଣୀଗାର କରିବା କଥା । ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଏମ୍. ଏସ୍. ସି. ପାଶ୍ କରିବା ବେଳକୁ କଲିକତା ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ଥାନ୍ତି ସାର-ଆଶୁତୋଷ ମୁଖାର୍ଜୀ । ବିଜ୍ଞାନର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀ ଉନ୍ନତ କରିବା ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟଥିଲା । ତାଙ୍କର ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ “ପାଳିତ ପ୍ରଫେସର” ପଦ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଥିଲା । ରସାୟନ ଓ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନର ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇ ଥିବା ଦୁଇଟି ‘ପାଳିତ ପ୍ରଫେସର’ ପଦବୀରେ ସାର୍ ସି. ଭି. ରମଣ ଏବଂ ଆରୁର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ଗନ୍ଧ ଅଧ୍ୟୁଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୧୬ ମସିହାରେ

ସାର୍ ଆଶୁକୋଷ ମୁଖାଙ୍ଗୀଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ରକ୍ଷାକରି ସତ୍ୟନ୍ତ ନାଥ ଓ ମେଘନାଦ ସାହା ଦୁଇ ବନ୍ଧୁ ସେହି ବୃତ୍ତ୍ୟାଳୟ ଅର୍ଥାତ୍ରେ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଲେ ।

ସେମାନେ ଅଧ୍ୟାପନା ଜୀବନ ୧୨ କରବା ସମୟରେ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କର ଆ ପରିଚିତ ଓ ମୁକ୍ତ କ୍ଳାନ୍ତିମ ଚିତ୍ର ସମସ୍ତ ଜଗତର ଆଲୋଚନ ସୃଷ୍ଟି କଥାଏ । ଏହି ଦୁଇଟି ଚିତ୍ର ସମ୍ପର୍କୀୟ ଗବେଷଣା ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ଜର୍ମାନୀ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ହୋଇ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଗୁପ୍ତାବସ୍ଥାରେ ଶିଖିଥିବା ଜର୍ମାନୀ ଭାଷା ଦୁଇ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ସେତେବେଳେ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ । ସତ୍ୟନ୍ତ ନାଥ ଓ ମେଘନାଦ ଦୁଇ ମିତ୍ର ଜର୍ମାନୀ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ଏସବୁ ସନ୍ଦର୍ଭମାନ ଗଣ୍ଡର ମନୋନିବେଶ ସହଜରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ତାହାକୁ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କଲେ । ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକୁ ଏକତ୍ର କରି ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ଅନୁମତି ଉପା କରିଥିଲେ । ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ଅନୁମତି ଦେବା ପରେ ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ପୁସ୍ତକାକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ଫଳରେ ଜ୍ଞାନଲିପିକୁ ବହୁ ଭାରତୀୟ ଗୁପ୍ତ ବିଜ୍ଞାନର ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଅନେକ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ।

କଥାରେ କହନ୍ତି ବାପ ଗୁଣେ ପୁଅ । ଯେମିତି ଗୁରୁ ସେମିତି ଶିଷ୍ୟ । ସତ୍ୟନ୍ତ ନାଥଙ୍କର କଲେଜ ଗୁପ୍ତ ଜୀବନରେ ଯେଉଁ ଦୁଇ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ବ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାର୍ ଜଗନ୍ନାଥ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଏବଂ ଆର୍ତ୍ତ୍ତ ସ୍ୱପ୍ନ ଚନ୍ଦ୍ର ବସୁଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଥିଲେ ତାହା ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶିକ୍ଷକ ଜୀବନକୁ ମହତ୍ତ୍ୱ କରି ଡାକିଥିଲା । ସତ୍ୟନ୍ତ ନାଥ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ଦୁବୋଧ ଜଟିଳ ଗଣିତର ସମାଧାନ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସମୟ ଅସମୟରେ ପ୍ରାତଃ ସୃଷ୍ଟି କରି ନ ଥିଲେ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଇଁ ତାଙ୍କ ବାସଗୃହର ଦ୍ଵାର ଉନ୍ମୁଳ୍ଲ ଥିଲା । ଗୁ ଛୁଣିଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଆତ୍ମୀ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରଖି ନ ଥିଲେ । ଫଳରେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ଵ-ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ଭିତରେ ତାଙ୍କର ଲୋକପ୍ରିୟତା ଯଥେଷ୍ଟ ବଢ଼ି ଯାଇଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ତାଙ୍କୁ ସେତକ ଭକ୍ତି କରୁଥିଲେ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷ ସେମାନଙ୍କୁ ସେତକ ଅଧିକ ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ ।

ବିଜ୍ଞାନ ଭଳି ଏକ ମାରସ ଶୁଷ୍କ ବସ୍ତୁରେ ସେ ଅଧ୍ୟାପକ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ରସଶୂନ୍ୟ ନ ଥିଲା । ଅବସର ସମୟରେ ସେ ସାହିତ୍ୟ ଚଳା କରିବାକୁ ଏବଂ ଏସ୍ପରାନ୍ତ ବଜାଇବାକୁ ଭାରି ଭଲ ପାଉଥିଲେ ।

କଲିକତା ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସେ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କା ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ରିଡର (ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ) ଭାବରେ ଯୋଗଦେବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆହ୍ଵାନ ଆସିଲା । ସେ ଆହ୍ଵାନକୁ ଉପେକ୍ଷା ନ କରି ଗ୍ରହଣ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କା ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ଏଠାରେ ସେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାରେ ମନୋନିବେଶ କଲେ । ସେ ପ୍ରାକ୍ତନ ତତ୍ତ୍ଵ ଅନୁସରଣ କରି ଏବଂ ମ୍ୟାକ୍ସ ଷ୍ଟ୍ରେଲ-ବୋଲ୍‌ଜ୍‌ମ୍ୟାନଙ୍କର ପରିସଂଖ୍ୟାନ ତତ୍ତ୍ଵକୁ ନିଶ୍ଚୟ କରି ଏକ ନୂତନ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ତତ୍ତ୍ଵ ବାହାର କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଏହି ତତ୍ତ୍ଵ ସ୍ଵପର୍ଚ୍ଚାୟ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ “ବିଶିଷ୍ଟ ଜର୍ଣ୍ଣାଲ ଅଫ୍ ଫିଜିକ୍ସ” ନାମକ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶନ ପାଇଁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ପରେ ଯୁଥ୍‌ସା ବିଖ୍ୟାତ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧଟି ପଢ଼ି ଏତେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଯେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜେ ଜର୍ଣ୍ଣାଲ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାକୁ ଗ୍ରନ୍ଥୀଭବ କରି “ଜର୍ଣ୍ଣାଲ ଅଫ୍ ଫିଜିକ୍ସ” ନାମକ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରିକାରେ ତାହା ଉପରେ ଏକ ପୁରସ୍କୃତ ମନ୍ତବ୍ୟ

ଲେଖି ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଫଳରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷଙ୍କ ପ୍ରତି ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱର ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ସଦା ସର୍ବଦା ଜ୍ଞାନଲପ୍ତ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ଚାହାଁ କିନ୍ତୁ କେନ୍ଦ୍ରରେ ଅଧିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ବିଦେଶ ଯାତ୍ରା ନିମନ୍ତେ ନିଜ ବଳାଇଲେ । ସେ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା ପୃଥ୍ୱୀ ବିଶ୍ୱାସୀ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମ୍ୟାଡାମ୍ କ୍ୟୁରୀଙ୍କ ଅଧୀନରେ ପ୍ରଦୀପ୍ତ ବିଜ୍ଞାନରେ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଗଲେ । ତେଣୁ ୧୯୨୪ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ଡାକ୍ତା ବିଶ୍ୱ-ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୁଡ଼ି ପ୍ରାନ୍ତ ଯିବାକୁ ହେଲା ।

ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନୁବାଦିତ ହୋଇ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ବିଷୟକ ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଜର୍ମାନୀ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ପରେ ପ୍ରାୟ ଉଣା ଅଧିକେ ସମସ୍ତେ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ସମ୍ୟକ୍ ଧାରଣା ପାଇ ସାରିଥିଲେ । ମ୍ୟାଡାମ୍ କ୍ୟୁରୀ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କୁ ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଖୁସି ହେଲେ ଏବଂ ପ୍ରାନ୍ତ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ପରସ୍ପରୀ ଭାଷାରେ ତାଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନ ଥିବାର ଜାଣି ଆତ୍ମର ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ । ଗୁମାସ୍ତାରେ ପରସ୍ପରୀ ଭାଷା ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିବାରୁ ଏଠାରେ ତାଙ୍କୁ ଚଳିବାକୁ ଏବଂ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ବିଶେଷ କଷ୍ଟ ହେଲା ନାହିଁ । ମ୍ୟାଡାମ୍ କ୍ୟୁରୀଙ୍କ ଅଧୀନରେ ସେ ରଞ୍ଜିତରଶ୍ମି ଆଧାରର ଅଭିବିଧାନ ସଫଳରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

ପ୍ରାନ୍ତରେ ମ୍ୟାଡାମ୍ କ୍ୟୁରୀଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗବେଷଣା କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନଙ୍କ ସଫଳ ରଖିବାକୁ ଆଦୌ ଭୁଲ ନ ଥିଲେ । ପ୍ରାନ୍ତରେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ସମୟରେ ସେ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନଙ୍କଠାରୁ ଜର୍ମାନୀ ଚାଲି ଆସିବା ପାଇଁ ନିଦେଶ ପାଇଲେ ।

ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ଗ୍ରହଣ ନ କରି ଆଉ କିଛିଦିନ ସେ ପ୍ରାନ୍-
ସରେ ରହିପାରିଥିଲେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ସ୍ୱପ୍ନର୍ଥୀ ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତା ଏବଂ
ସେ ପି. ଏଚ୍. ଡି. ଡିଗ୍ରୀ ନେଇ ଭାରତକୁ ଫେରି ଆସି ପାରିଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ
ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଡିଗ୍ରୀ ଅପେକ୍ଷା ବିଜ୍ଞାନକୁ ଅଧିକ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ।
ବହୁ ହିତୈଷୀ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କର ବାରଣକୁ ନ ମାନି ସେ ଆଇନ୍-
ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କୁ
ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତ ହେଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାଗାରରେ ଗବେଷଣା
ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ ।

ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଜର୍ମାନୀରେ ଗବେଷଣାରେ ରତ ଥିବା ସମୟରେ
ତାଙ୍କ ବାଣ୍ଟବ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଫେସର ପଦରେ ଯୋଗ ଦେବା ପାଇଁ
ତାଙ୍କ ପାଖରେ ପସ୍ତପଡ଼ିଥିଲା । ସେ ଦେଶକୁ ଫେରିଆସିବା ପାଇଁ ଆଇନ୍-
ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କର ଅନୁମତି ଲେଖିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କଠାରୁ ଏକ ସୁପାରିସ୍
ପତ୍ର ଚାହିଁଲେ । ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କ ଭଲ ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ଥିବା ଏବଂ ମେଧାବୀ
ବୈଜ୍ଞାନିକ ତାଙ୍କ ଠାରୁ ସୁପାରିସ୍ ପତ୍ର ଚାହିଁ ଥିବାର ଜାଣି ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍
ବିସ୍ମିତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କର ବିସ୍ମୟକୁ ଦୂର କରିବା
ପାଇଁ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ କହିଲେ “ଭାରତରେ ଜ୍ଞାନ ଅପେକ୍ଷା ବିଦେଶୀ ଡିଗ୍ରୀକୁ
ବେଶୀ ସମ୍ମାନ ଦିଆଯାଏ । ଯେହେତୁ ସେ ଡିଗ୍ରୀ ପାଇବା ସୌଭାଗ୍ୟରୁ
ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ ତେଣୁ ତାଙ୍କର ସୁପାରିସ୍ ପତ୍ର ଗଣ୍ଡିକ ନିଶ୍ଚୟ ତାଙ୍କୁ
ଯଥେଷ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟ କରି ପାରିବ ।”

ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କର ଏହି ଢଳୁ ଶୁଣି ଶ୍ରଦ୍ଧା ସୁପାରିସ୍ ପତ୍ର ତାଙ୍କୁ ଲେଖି ଦେଇଥିଲେ ।

ଜର୍ମାନୀରୁ ତାଙ୍କା ଫେରିଆସି ୧୯୨୭ ମସିହାରେ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର
ପ୍ରଫେସର ପଦରେ ଯୋଗ ଦେଲେ ।

ଗୀତାରେ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି—କର୍ମରେ ତୁମର ଅଧିକାର ଅଛି । ତୁମ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଫଳାଫଳ ପ୍ରତି ଆଶା ନ ରଖି କର୍ମ କରାଯାଅ । ଫଳ ଆପେ ଆପେ ଆସିବ । ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ କର୍ମ-ଯୋଗୀ ଥିଲେ । ତେଣୁ ୧୯୨୪ ମସିହାରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ଅନୁବାଦ କରି ଜର୍ମାନ ଗ୍ରନ୍ଥାଳୟରେ ପ୍ରକାଶିତ କରାଇଥିଲେ, ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବର୍ଣ୍ଣର ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ଏହାକୁ “ବୋଷଆଇନ୍-ଷ୍ଟାଇନ୍” ତତ୍ତ୍ୱ ନାମରେ ଅଭିହିତ କରି ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷଙ୍କ ନାମ ବିଜ୍ଞାନର ଇତିହାସରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଗଲେ ।

ତାଙ୍କା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଘାଟି ଉନ୍ନେଇଣି ବର୍ଷଧରି ସେ ସ୍ନାତୋକ-ଉଚ୍ଚର କ୍ଲାସରେ ଅଧ୍ୟାପନା କରି ବିଶେଷ ଛାତ୍ରପ୍ରିୟ ହୋଇପାରିଥିଲେ ।

୧୯୪୫ ମସିହାରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଖଇର ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ଯୋଗଦେବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରାଗଲା । ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ଏହି ପ୍ରଫେସର ପଦସଂକ୍ତି ଗୋଟିଏ ସମ୍ମାନଜନକ ସ୍ଥାନ ଥିଲା । ତାଙ୍କା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ସେ ବିଦାୟ ଘେନି ଯେଉଁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅଧୀନରେ ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଚିକିତ୍ସା ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ସେହିଠାକୁ ପୁଣି ଫେରି ଆସିଲେ ।

କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ‘ସେ ଖଇର ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ୧୯୫୭ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । କେବଳ ଯେ ସେ ଜଣେ ଆଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ; ଜଣେ ନିଷ୍ଠାପର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଥିଲେ । ସେ “ଖଇର ପ୍ରଫେସର” ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ସମୟରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ସର୍ବୋଚ୍ଚସ୍ତରୀୟ ଉନ୍ନତି କରାଇ ଥିଲେ ।

ସର୍ବ ଏଗାର ବର୍ଷ ଧରି ଖଇରା ପ୍ରଫେସର ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ-
ପରେ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷ କର୍ମମୟ ଜୀବନରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କଲେ ।
ଅବସର ଗ୍ରହଣ ପରେ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କ ଅବଶିଷ୍ଟ ସମୟ ଆଦୌ
ଆଳସ୍ୟରେ କଟି ନ ଥିଲା । କବି ବନ୍ଧୁ ବିଶ୍ଵକବି ରବିନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କର ଅନୁ-
ରୋଧ କ୍ରମେ ସେ ୧୯୫୭ ମସିହାରୁ ୧୯୫୮ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବିରୁ ରୁକ୍
ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବିଶ୍ଵଭାରତୀ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ଦାୟିତ୍ଵ ଗ୍ରହଣ କରି-
ଥିଲେ । ୧୯୫୮ ମସିହାରେ ବିଜ୍ଞାନ ଶେଷତର ତାଙ୍କର ଅସମାନ୍ୟ କୃତିତ୍ଵ
ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଫରାସ୍ ଅଫ୍‌ରୟାଲ୍ ସୋସାଇଟି ରୂପେ ଇଂଲଣ୍ଡ ସରକାର
ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷଙ୍କୁ ଏହାପରେ ଅନେକ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ
ତରଫରୁ ସମ୍ମାନ ସୂଚକ ଡ. ଏସ୍. ସି. ଉପାଧିମାନ ମିଳିଥିଲା । ଜଣେ
ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ରୂପେ ସେ ୭୫ ମେଦନାଦ ସାହା ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ ପଦକ
ବିଜେତା ରୂପେ ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଥିଲେ । ଭାରତ ସରକାର ତାଙ୍କୁ
ପଦ୍ମବିଭୂଷଣ ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେ ଏକ ବର୍ଷ ପାଇଁ ଭାରତୀୟ
ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ଥିଲେ ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ “ନ୍ୟାସନାଲ୍
ପ୍ରଫେସର” ରୂପେ ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୯୭୪ ମସିହା ଫେବୃଆରୀମାସ ଖୁବ୍ ତାରିଖ ଦିନ ଭାରତୀୟ
ବିଜ୍ଞାନ ଆକାଶରୁ ଏହି ମହନୀୟ ପ୍ରତିଭାର ତିରୋଧାନ ଘଟିଲା । ସର୍ବ ଅଣି
ବର୍ଷର ଏକ କର୍ମମୟ ଜୀବନର ଅବସାନ ପରେ ଭାରତୀୟ ଜନତା ଏହି
ଭଳି ଜଣେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କୁ ହରାଇ ଯେ କିଭଳି
କରୁଣ ମନ୍ତ୍ରବେଦନା ଅନୁଭବ କରିଥିବେ; ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା
ସମ୍ଭବପରି ନୁହେଁ ।

ଡକ୍ଟର ଏମ୍, ବିଶେଷ୍ଟରାୟା

(୧୮୭୧-୧୯୭୭)

ଆଧୁନିକ ଗ୍ରାମର ନିର୍ମାତା ରୂପେ ଇଞ୍ଜିନିୟର ଏମ୍. ବିଶେଷ୍ଟ-
ରାୟାଙ୍କୁ କୁହାଯାଏ ଠିକ୍ ଯେପରି ଜାତିର ପିତା କହିଲେ ବାପୁଜୀଙ୍କୁ
କୁହାଏ । ଗ୍ରାମବର୍ଷରେ ଯେତେ ବଡ଼ ବଡ଼ ବନ୍ଧୁ, କୋଠାବାଡ଼ି, ଏବଂ
କଲ କାରଖାନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ସବୁ ଏହି ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ
ଇଞ୍ଜିନିୟରଙ୍କର ଅବଦାନ ।

ମଘାଶୁର ପ୍ରଦେଶର କୋଲର ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ମୁଦେଲ୍ଲାହାଲ୍ଲା
ଗ୍ରାମରେ ୧୮୭୧ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ପନ୍ଦର ତାରିଖରେ ବିଶେଷ୍ଟରାୟା
ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତାଙ୍କ ନାମ ଶ୍ରୀନିବାସ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ
ମାତାଙ୍କ ନାମ ଭେନ୍‌କାରୁନ୍ନା । ଶ୍ରୀନିବାସ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଜଣେ ପ୍ରସାସ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ
ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଆରୁର ନିଷ୍ଠା ତାଙ୍କର ଅସ୍ଥି ମଜ୍ଜାଗତ ଥିଲା
କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀନିବାସ ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଘରେ ସଦାସବଦା
ଅତିଥି ଅଭ୍ୟାଗତଙ୍କ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା
ଲଗିରହିଥାଏ । ୧୮୯୧ରେ ପିତା ଓ ମାତାଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ବିଶେଷ୍ଟରାୟାଙ୍କର
ବାଲ୍ୟଜୀବନକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବିତ କରି ପାରିଥିଲା ।

ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରପ୍ପା ତାଙ୍କର ବାଳଶିକ୍ଷା ଚକ୍ରବାକ୍ସ ପୁରଠାରେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତାହାପରେ ସେ ବାଙ୍ଗାଲେରସ୍ଥ ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ କଲେଜରେ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

କଥାରେ ଅଛି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ଅନ୍ଧ-ନୟନ ସ୍ୱପର୍ନ । ଯିଏ ଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ଆଶ୍ରା କରେ ତାହାଠାରୁ ସରସ୍ୱତୀ ଦୂରେଇ ଯାଆନ୍ତୁ ଏବଂ ଯିଏ ସରସ୍ୱତୀକୁ ଆଦର କରେ ସେ ଦରିଦ୍ର ହୁଏ । ଶ୍ରୀନିବାସ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଧର୍ମପରାୟଣ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ ହେତୁ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ବରପୁତ୍ର ଥିଲେ । ତେଣୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତାଙ୍କ ଗୃହର ଚତୁଃସୀମା ଆଦୌ ପ୍ରସ୍ତ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଭାରତର ଅଧିକାଂଶ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଭଳି ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରପ୍ପା ଦରିଦ୍ର ଥିଲେ ।

ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ କଲେଜର ଛାତ୍ର ଥିଲାବେଳେ ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରପ୍ପାଙ୍କ ପାଖରେ କପଟକ ସୁଦ୍ଧା ନ ଥିଲା । ସେ ଟିକ୍ସଦାନ କରି ସେହି ଆୟରେ ତାଙ୍କର ପାଠ ପଢ଼ା ଖର୍ଚ୍ଚ ତୁଲାଇଥିଲେ । ଅଧ୍ୟାପକାୟ, ଏକାଗ୍ରତା ଏବଂ ଶୃଙ୍ଖଳା-ଜ୍ଞାନ ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ ଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନର ପଢ଼ା ସେ ସେହିଦିନ ସମାପ୍ତ କରିଥିଲେ । “ପରେ କରିବି” ଏ ଅଭ୍ୟାସ ତାଙ୍କର ଆଦୌ ନ ଥିଲା । ଠିକ୍ ସମୟରେ ପାଠ ପଢ଼ିବା ଖେଳବା ଏବଂ ଖାଇବାକୁ ସେ ଜଣି ଚଳୁଥିଲେ ବୋଲି ଏକମାତ୍ର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଯିଏ କି ଶତାୟୁ ହୋଇ-ପାରିଥିଲେ ।

ପାଠ ପଢ଼ିବାକୁ ସ୍ୱବଳ ନାହିଁ । ପୋଷାକପତ୍ର ଅତି ସାଧାରଣ । ବହୁ ପଥ ଯାହା ଆବଶ୍ୟକ ସାଜ ସାଥୀ ଏବଂ ଲାଭଦ୍ରୋଣରୁ ଆଣି ପଢ଼ିବାକୁ ହୁଏ । ଏତେ ଅଭାବ ଅସୁବିଧା ଭିତରେ ଏହି ଦରିଦ୍ର ବାଳକଟି ବି.ଏ. ପରୀକ୍ଷାରେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ-ଥିଲେ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ

ସରକାରୀ ବୃତ୍ତି ପାଇ ପୁନଃ ବିଜ୍ଞାନ କଲେଜରେ ଇଂଜିନିୟରିଙ୍ଗ୍ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିଲେ ।

୧

ଇଂଜିନିୟରିଙ୍ଗ୍ ବିଦ୍ୟାରେ ଅଧିକ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ହୁଏ । ବିଶେଷ୍ଟତା ବା ଲକ୍ଷ୍ୟାଳାପ ଆଦି ଶ୍ରମକାନ୍ତର ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗଣ୍ଡର ଅଧିକତା ପ୍ରଳରେ ସେ ଇଂଜିନିୟରିଙ୍ଗ୍ ଶେଷ ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ।

ପାଠ ପଢ଼ା ସରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦାଣ୍ଡ ଦୁଆରେ ଚାଲି ଆସି ଡାକର । ସେ ବନ୍ଦେ ସରକାରଙ୍କର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷା କରି ନାସିକାରେ ଆସିଷ୍ଟା ଇଂଜିନିୟର ରୂପେ ଯୋଗଦେଲେ ।

ବନ୍ଦେରେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟର ଗ୍ରହଣ କଲପରେ ଦେଖିଲେ ଯେ ନିୟାମେ ବନ୍ଦ ଏବଂ ଆନକଟ ନ ଥିବା ହେତୁ ସିରୁ ନିୟାମ ଜଳ ଅପଥା ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଉଛି । ବନ୍ଦା ସମୟରେ ଲୋକମାନେ ଯେତେକ କଷ୍ଟ ପାଇଛନ୍ତି, ଧନ ସେତେକ ନଷ୍ଟ ହେଉଛି । ସର୍ବୋପରି ଜମିବାଡ଼ିସବୁ ବେଶୀ ଶତଶ୍ରୁ ହେଉଛି । ଜମିରେ ବାଲି ମାଡ଼ି ଯାଉଛି । ଯାହାଫଳରେ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି କ୍ଷେତମାନଙ୍କରେ ଫସଲଜାମ ହେଉଛି । ପୁଣି ଯେଉଁବର୍ଷ ଅନାବୃଷ୍ଟି ହେଉଛି ସେ ବର୍ଷ ପାଣି ସମ୍ପତ ହୋଇ ନ ଥିବା ହେତୁ ଫସଲ ହେବା ପାଇଁ ପାଣିର ଅଭାବ ହେଉଛି । ଏ ସବୁ ଦେଖି ବିଶେଷ୍ଟତା ପ୍ରଥମ ଚିନ୍ତା କଲେ ଜଳ ସମ୍ପଦର ସୁରକ୍ଷା ଏବଂ ସମବର୍ଦ୍ଧନ ହେଉଛି ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ । ସେ ପାଠ ପଢ଼ିଲା ବେଳୁ ଜାଣନ୍ତି ଭାରତ ହେଉଛି ଗୋଟିଏ କୃଷି ପ୍ରଧାନ ଦେଶ । ଗୃହ ଅଧିକାଂଶର ପ୍ରଧାନ ଜୀବିକା । ରହିବା ପାଇଁ ପ୍ରଥମ ଖାଦ୍ୟ ଦରକାର । ତାହାପରେ ବାସଗୃହ ।

ଏହିକଥା ବିଶେଷରୂପେ ମନେ ମନେ ଶୁଣି କର ବଡ଼ ବଡ଼ ଅଟ୍ଟା-
ଳିକା ସବୁ ନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ମନ ନ ବଳାଇ ସିରୁ ନଦୀର ଜଳର ସଦ୍-
ବ୍ୟବହାର କରିବା ପାଇଁ ଏକ ନକ୍ସା ଅଙ୍କନ କଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି
ନକ୍ସାକୁ ବସନ୍ତ ସରକାର ତତ୍କାଳୀନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଇଞ୍ଜିନିୟର
ମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲେ । ସେମାନେ ବିଶେଷରୂପେ ନକ୍ସାର ଭୂପୃଷ୍ଠୀ
ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ଫଳରେ ବସନ୍ତ ସରକାର ଅର୍ଥ ମଞ୍ଜୁର କଲେ ଏବଂ
ସିରୁ ନଦୀର ଜଳ ସଞ୍ଚିତ ହୋଇ କୃଷି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସବୁପ୍ରୟୋଗ ହୋଇ-
ପାରିଲା । ସରକାର ଯେତିକି ଅର୍ଥ ଏ ବନ୍ଧରେ ଖଟାଇଥିଲେ ବର୍ଷ
କେତେଟା ପରେ କେବଳ କୃଷିରୁ ତାଙ୍କର ଚାରିଗୁଣ ଆଦାୟ ହେଲା ।

ସେତେବେଳେ ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନ ନ ଥିଲା । ଇଂରେଜମାନେ ଏ
ଦେଶକୁ ଶାସନ କରୁଥିଲେ । ବିଶେଷରୂପେ ଯୋଜନାର ସଫଳତା
ସେମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କଲା । ସେମାନେ ତାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିର ସବୁପ୍ର-
ୟୋଗ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ ବଡ଼ କଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟ ସବୁ ଦେଲେ ।
ବିଶେଷରୂପେ ବିନା ପ୍ରତିବାଦରେ ସମସ୍ତ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ କାରଣ
ସେ ଜାଣନ୍ତି ସେ ଯେଉଁ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ପରିଶ୍ରମ କରିବେ ତାର ଫଳ
ଏହି ଭାରତବର୍ଷରେ ହିଁ ରହିବ ।

କୋହ୍ଲାପୁର ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ ହ୍ରଦ ହେତୁ ସମଗ୍ର ସହରଟିର
ଧନ ଜୀବନ ବିପନ୍ନ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ସେହି ସହରଟିର ପୁରସାର
ଦାୟିତ୍ୱ ବିଶେଷରୂପେ ଦିଆଗଲା । ସେ ତାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରୟୋଗ କରି
ହ୍ରଦଟିର ମରାମତି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ଫଳରେ କୋହ୍ଲାପୁର ସହରଟି
ଆସନ୍ନ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲା ।

ସେ ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରଶଂସା ଅର୍ଜିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପଦୋଲ୍ଲଟ ମଧ୍ୟ ଲଭିକଲେ । ସେ ବନ୍ଦୁଠାରୁ ହାଇଦ୍ରାବାଦକୁ ଚାଲି ଇଂଲିନପୁର ପଦକୁ ଉଲ୍ଲୀତ ହୋଇ ବଦଳି ଦେଲେ । ହାଇଦ୍ରାବାଦ ସହର ଭିତରେ ମୋସା ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ସହରର ଖାବନଯାତ୍ରାରେ ବଡ଼ ଅସୁବିଧା ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା । ଏକଦା ଏହି ନଦୀରେ ଏପରି ବନ୍ୟା ହେଲା ଯେ ସମଗ୍ର ହାଇଦ୍ରାବାଦ ସହରର ଯାହା ଶକ୍ତି ହେଲା ତାହାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସାଧ୍ୟାଶକ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଲା ।

ବିଶେଷତା ସ୍ୱା. ଏହି ନଦୀର ଗତିପଥକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହେଉଥିବା ସହରକୁ ଗୋଟିଏ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସହରରେ ପରିଣତ କରିପାରିଲେ । ହାଇଦ୍ରାବାଦ ସହର ପ୍ରତି ଏହା ହେଉଛି ତାଙ୍କର ବଡ଼ ଅବଦାନ ।

ହାଇଦ୍ରାବାଦରୁ ବିଶେଷତାଙ୍କର ବଦଳି ମସ୍ତାଗୁର ଷ୍ଟେଟକୁ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ମହାରାଜା ଏହାର ଶାସନ ଥିଲେ । ମସ୍ତାଗୁର ଷ୍ଟେଟ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି ଥିଲା । ଏଠାରେ ଚାଲି ଇଂଲିନପୁର ଭାବରେ ଯୋଗ ଦେଇ କେବଳ କୋଠାବାଡ଼ି, ନଦୀ ବନ୍ଧ ପ୍ରଭୃତି କରି ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମାପନ କରିବାକୁ ସେ ଉଚିତ୍ ମନେକଲେ ନାହିଁ । ସେ ଦେଖିଲେ ଭାରତର ଅଧିକାଂଶ ଅଧିବାସୀ ନିରକ୍ଷର ହେତୁ ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ସୀମାରେଖା ତଳେ ରହି ଦୁଃଖ ପାଉଛନ୍ତି । ଯେଉଁ କେତେଜଣ ସହର ବାସିନ୍ଦା ହେତୁ ସାମାନ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ପାଇ ପାରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଉଛନ୍ତି ସେମାନେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ କରଣୀ ହୋଇ ଚାକିରିରେ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଛନ୍ତି । କେବଳ କୃଷି ଉପରେ ନିର୍ଭର କଲେ ଭାରତର ଅଗ୍ରଗତି ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କର୍ମକ୍ଷମ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ବେଳର ହେବାର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟରୁ ବଞ୍ଚାଇବା ପାଇଁ ଶିଳ୍ପ ହିଁ ଏକମାତ୍ର ପନ୍ଥା । ଶିଳ୍ପର ପ୍ରସାର ନ ହୋଇପାରିଲେ

କର୍ମଯୋଗୀ କରିବା ସ୍ୱଭବପର ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଗାଁ-ଗହଳରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଦାତବ୍ୟ ଚିକିତ୍ସାଳୟମାନ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗାଁ-ଗହଳକୁ ଯାଇ ପହଞ୍ଚି ପାରିବା ପାଇଁ ସବୁଦିନୀ ଗିଡ଼ା ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ । ସମଗ୍ର ଭାରତ-ବର୍ଷରେ ହଠାତ୍ ଏହିଭଳି ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ଆଦର୍ଶ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ସେତେ ରାଜନୈତିକ ନେତା ନଥିଲେ—ଜଣେ ସରକାରୀ ଜନ୍ମରାଶି ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ମହାଶୂର ସ୍ତୋତ୍ର ଉନ୍ନତି କଲେ ତଥାପି କରିଥିବା ତାଙ୍କର ଯୋଜନାକୁ ମହାରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ଦାଖଲ କଲେ ।

ବିଶେଷ୍ଟରୂପେ ଯୋଜନା ଦେଖି ମହାରାଜା ଏପରି ପ୍ରୀତି ହୋଇଗଲେ ଯେ, ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟର ଦେଉଳୀନ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ସେତେବେଳେ ତିନିଜଣ ମନ୍ତ୍ରୀ ନିଯୁକ୍ତ କରି ମହାରାଜା ସେମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ରାଜ୍ୟର ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇଥିଲେ । ଏହି ତିନିଜଣ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଭିତରେ ଯେ ମୁଖ୍ୟ ତାହାକୁ ଦେଉଳୀନ କୁହା ଯାଉଥିଲା ।

ମହାଶୂର ସ୍ତୋତ୍ର ଦେଉଳୀନ ରୂପେ ବିଶେଷ୍ଟରୂପେ ଛଅ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଘର୍ଷ ପରୁଣ ବର୍ଗ ମାଇଲ ଲମ୍ବର “କୃଷ୍ଣବଜ୍ର ସାଗର” ହେଉଛି ତାଙ୍କର ମହାଶୂରକୁ ବଡ଼ ଅବଦାନ । ଏହି କୃଷ୍ଣବଜ୍ର ସାଗର ଖଣ୍ଡନ କରିବା ପରେ ମହାଶୂର ରାଜ୍ୟରୁ ସବୁଦିନ ପାଇଁ ଜଳକଷ୍ଟ ଦୂର ହେଲା । ସବୁଜ ଶସ୍ୟରେ ମହାଶୂର ବର୍ଷକର ବାରମାସ ହସିଉଠିଲା ।

ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ବିଶେଷ୍ଟରୂପେ ଶୃଙ୍ଖଳା ପ୍ରତି ପ୍ରଗାଢ଼ ଅନୁରକ୍ତି ଥିଲା । ସେ ଦେଉଳୀନ ହୋଇ ମହାଶୂର ରାଜ୍ୟର ଶାସନ ପରିଚାଳନା କଲାବେଳେ ଏଥିରୁ ଓହରି ଯାଇ ନ ଥିଲେ । ଠିକ୍ ନିୟମିତ ସମୟରେ

ସେ ଯେପରି ଅଫିସ୍‌କୁ ଯାଉଥିଲେ ସେହିପରି ଅନ୍ୟ କନ୍‌ସୁମ୍‌ର ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ ସେ କନ୍‌ସୁମ୍‌ର ଶାସ୍ତ୍ର ଦେଖିଥିଲେ । ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲାକୁ ସେ ନିୟମିତ ପରିଦର୍ଶନ କରି ସେଠାକାର ସୁବିଧା ଅସୁବିଧା ବୁଝୁଥିଲେ । ସେ ପରିଦର୍ଶନକୁ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଅଞ୍ଚଳର ଶାସନକର୍ତ୍ତାଙ୍କଠାରୁ ସେଠାରେ କେତେ ଡାକ୍ତରଖାନା, କେତେ ସ୍କୁଲ, କୃଷିର ଅଗ୍ରଗତି ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଏକ ଆରୁଆ ରିପୋର୍ଟ ମଗାଇ ନେଉଥିଲେ । ଗସ୍ତ ସମୟରେ ଏଇ ରିପୋର୍ଟ ଅନୁଯାୟୀ ତ ପରିଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜିଲ୍ଲାର ଆଉ ଅଧିକ କ'ଣ ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ତାହା ମଧ୍ୟ ବୁଝୁଥିଲେ । ସେ ଯେଉଁ ପରିଦର୍ଶନ ରିପୋର୍ଟ ଦେଉଥିଲେ ପୁଣି ଆଉଥରେ ସେହି ଅଞ୍ଚଳକୁ ଗସ୍ତ କରିଯିବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇଥିବା ଅସୁବିଧା ଅସୁବିଧା କେତେଦୂର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଛି ତାହାର ତଦନ୍ତ କରି ବୁଝୁଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ ଜଣେ ଇଞ୍ଜିନିୟର ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସେ ଜଣେ ଦକ୍ଷ ଶାସକ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ।

ସେ ଦେଓଦାନ ଥିଲାବେଳେ ମହାଶୂର ଷ୍ଟେଟ୍‌ରେ ଆଦୌ କଲେଜ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ଏବଂ ଉଦ୍ୟମରେ ମହାରାଣୀ କଲେଜ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ରାଜ୍ୟରେ ବହୁତ ଭାବରେ ପ୍ରାଥମିକ, ମଧ୍ୟଇଂରାଜୀ ଏବଂ ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍କୁଲସବୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା । ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ସେ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଉପଲବ୍ଧ କରିଥିଲେ ନିରକ୍ଷରତା ଦୂର ନ ହୋଇପାରିଲେ ଯେତେ ଉନ୍ନତ ସବୁ ବୃଥା ହେବ ।

ମହାଶୂର ରାଜ୍ୟରେ ଆଦୌ କଲେଜ ଯେତେବେଳେ ନ ଥିଲା ସେତେବେଳେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରଶ୍ନ ଅବା ଉଚ୍ଚ କେଉଁଠି ? ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମରେ ଆଦୌ କଲେଜମାନ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ବିଶେଷତାୟା ଦେଓଦାନ ଥିବା ସମୟରେ ମହାଶୂରରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଇ

ସମସ୍ତ କଲେଜକୁ ମାତ୍ରାଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଆଣି ଏହି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଇ ପାରିଥିଲେ । ନାଗ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ସେ ବରଷେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥିଲେ । ମେଧାବୀ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଋଣ ବୃତ୍ତି ଦେଇ ରାଜ୍ୟବାହାଟକୁ ଉକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ପଠାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସେ କରିଥିଲେ ।

ପଦେ କଥାରେ ମହାଶୂର ରାଜ୍ୟର ଉନ୍ନତ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଭାବରେ ବିଶେଷଭାବେ ଦେଖିବାକୁ ଥିଲାବେଳେ ହୋଇଥିଲା । କେବଳ ଶିକ୍ଷା ନୁହେଁ, ଶିଳ୍ପ ଏବଂ ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମହାଶୂର ଅନ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ଭୁଲନାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଉନ୍ନତ କରିଥିଲା ।

ଲୋକମାନଙ୍କୁ କମ୍ ସୁଧରେ ଋଣ ଯୋଗାଣ ପାଇଁ ସେ “ମହାଶୂର ବ୍ୟାଙ୍କ୍” ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ଏହି ବ୍ୟାଙ୍କ୍‌ରୁ ପ୍ରଜାମାନେ ଋଣ ନେଇ କୃଷି ଓ ଶିଳ୍ପ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଖଟାଇବାର ସୁବିଧା ପାଇଲେ । ଶିଳ୍ପପ୍ରତିମାନେ ଏହି ବ୍ୟାଙ୍କ୍ ଜରିଆରେ ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ବିଦେଶୀ ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମହାଶୂରରେ “ପାରାନ୍ତନବାସ” ମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ମହାଶୂରକୁ ରେଲ ପଥ ଆଣିଲେ ।

ମାତ୍ର ଛଅ ବର୍ଷ ମହାଶୂର ରାଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ଶାସକ ହୋଇ ସେ ଯେତିକି ଉନ୍ନତ କରି ଯାଇଛନ୍ତି ତାହା ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ ।

ତାଙ୍କର ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ମହାଶୂରରେ ଇଜିପ୍ଟରୁ କଲେଜ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା ଯାହାକି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବିଶେଷଭାବେ କଲେଜ ନାମରେ ନାମିତ ହୋଇଛି ।

ବେକାର ଦୁଷ୍ଟକରଣ ପାଇଁ ସେ ଅନେକ ଯୋଜନା ଛିନ୍ନ କଲେ । କେବଳ ଯୋଜନା ଛିନ୍ନ କଲେ ନାହିଁ ତାହାକୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କାର୍ଯ୍ୟ-କରାଇଲେ । ଶିଳ୍ପର ପ୍ରସାର ନ ହେଲେ ରାଜ୍ୟର ଅଗ୍ରଗତି ହେବା ସରଳ ନୁହେଁ ଏହା ସେ ମନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ର ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଚନ୍ଦନ କାଠ ପାଇଁ ମନ୍ତ୍ରାଶୁର ବିଷାକ୍ତ । ସେ ମନ୍ତ୍ରାଶୁରରେ ଏକ ଚନ୍ଦନ ତେଲ କାରଖାନା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ଚନ୍ଦନ ଅର୍କ, ଚନ୍ଦନ ତେଲ, ଚନ୍ଦନ କାଠରେ ତିଆରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପୌଷାନ ଜନିଷ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇଲେ । ଏହା ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶରେ ବିକ୍ରି ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାରତ ବାହାରେ ମଧ୍ୟ ଆଦର ଲାଭ କଲା । ଜାପାନ ଓ ଇଟାଲୀରୁ ବୁଣି କାରିଗରମାନଙ୍କୁ ଅଣାଇ ସିଲ୍‌କରେ ଶାଢ଼ୀ, ଚଦର ପ୍ରଭୃତି ବୁଣାଇବା ପାଇଁ ଏକ ସିଲ୍‌କ ତିଆରି କାରଖାନା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ସାବୁନ କାରଖାନା ଓ କଂସାବାସନ ତିଆରି କାରଖାନାମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଇବାଦ୍ୱାରା ବେକାର କର୍ମୀକ୍ଷମ ଯୁବକମାନେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ସେ ଦେଓଦାନ ଥିଲାବେଳେ ଯେତେବେଳେ କାରଖାନା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଇଛନ୍ତି ତାହା ଭିତରେ “ଭଦ୍ରାବଣ ଆଇରନ୍ ଆଣ୍ଡ ଷ୍ଟିଲ ଓର୍ପାନିସ୍” ହେଉଛି ସଂସ୍କାରକୃଷ୍ଣ । ଭାରତରେ ଯେ ତ ଖଣିଜ ସମ୍ପଦ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଛି ତାହାର ସମ୍ବୁଦ୍ଧିଯୋଗ ହୋଇ-ପାରିଲେ ଭାରତ ଯେ ଦିନ ପୃଥିବୀରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଶ୍ରେଣୀ ହୋଇ ପାରିବ ଏହା ସ୍ୱାଧୀନତା ପରେ ଭାରତୀୟ ନେତୃବର୍ଗ ଉପଲବ୍ଧ କଲେ, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାଧୀନତାର ପରାଶ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ବଂଶଶୃଙ୍ଖଳା ମନ୍ତ୍ରାଶୁରରେ ଏକ ଇସ୍ପାତ କାରଖାନା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରି ନା । ସେ ଜାଣିଥିଲେ ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ସୁନା ଅପେକ୍ଷା ଲୁହାର ଆବଶ୍ୟକତା ଯଥେଷ୍ଟ ।

୧୯୧୮ ମସିହାରେ ବଂଶଶୃଙ୍ଖଳା ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ଦେଓଦାନ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ । କିନ୍ତୁ ଯିଏ କର୍ମିବାର ସେ ତ ମରବ ହୋଇ ବସି ରହିପାରେ ନାହିଁ । ସେ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିବା ପରେ

ତାଙ୍କର ବହୁଦିନର ସ୍ୱପ୍ନକୁ ସାଫଳ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ସେ ମହାଶୂର ରାଜ୍ୟରେ ଏକ ଏସ୍କାର ହାଟ୍‌ଟ କାରଖାନା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ଏସ୍କାର ହାଟ୍‌ଟ ଇଣ୍ଡଷ୍ଟ୍ରି ନିମିତ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ଏରୋନୋଟିକ୍ । ଏଠାରେ ଉଡ଼ାଜାହାଜ ସବୁ ତିଆରି ହୋଇ ପାରୁଛି ଏବଂ ଭାରତର ଏହା ହେଉଛି ସବୁଠାରୁ ପ୍ରଧାନ ଉଡ଼ାଜାହାଜ ତିଆରି କାରଖାନା ।

ସ୍ୱାଧୀନତା ପରେ ପରେ ଭାରତ ନବ ନିର୍ଦ୍ଦାଶ ଦିଗରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲା । ଭାରତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ଏଥି ପାଇଁ ବିଶେଷ୍ଟ ଚେଷ୍ଟା କରି ସାହାଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦେଲେ । ସେହି ପ୍ରସ୍ତାବଟିକି ଯୋଜନା ସବୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଗଲା ତହିଁରେ ସେ ସଭ୍ୟ ରହିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏବଂ ଯୋଜନା ଫଳରେ ଭାରତରେ ନୂଆ-ନୂଆ ନଗରମାନ ଗଢ଼ି ଉଠିଲା । ବମ୍ବେ, କରାଚୀ ବରୋଡ଼ା, ନାଗପୁର, ରାଜକୋଟରେ ନୂତନ ନୂତନ ଧରଣର ରାସ୍ତା କୋଠାବାଡ଼ି ସବୁ ତିଆରି ହୋଇ ଏହିସବୁ ସହରକୁ ଆକର୍ଷଣୀୟ ଓ ଲୋଭନୀୟ କରି ଦେଖିଲା ।

ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରତି ବିଶେଷ୍ଟ ଧ୍ୟାନ ଦାନ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ଯାବତ୍ ତନ୍ମୁଁହେଁ ଶୁଣିପାରିବେ ନାହିଁ । ବଡ଼ି ଓ ମରୁଡ଼ି ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶା ଭାରତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲା । ମହାନଦୀର କରଳ ଗ୍ରାସରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତିବର୍ଷ ବହୁ ଧନ ଜୀବନ ନଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା । ପ୍ରତିବର୍ଷ ବନ୍ୟା ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ମେରୁଦଣ୍ଡ ଭାଙ୍ଗି ଯାଉଥିଲା । ଅର୍ଥନୈତିକ ଦ୍ରବଣ ଆଦୌ ଫରାବ ହୋଇ-ପାରୁ ନ ଥିଲା । ଏହି ଗର୍ଭର ପ୍ରଦେଶ ପ୍ରତି ବିଶେଷ୍ଟ ଚେଷ୍ଟା ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଲା । ତାଙ୍କର ଗର୍ଭର ପରିଶ୍ରମ ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶା ଆଜି ପାଇ ପାରୁଛି ସ୍ୱାଧୀନତା ବଳ । ମହାନଦୀରେ ବନ୍ୟା କେବଳ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ

ପାରିଲ ନାହିଁ । ସ୍ବାସକୁଦ ଠାରେ ଜଳ ଭଣ୍ଡାର ସୃଷ୍ଟି ହେବା ଫଳରେ ସମ୍ବଲପୁର ଅଞ୍ଚଳ ଆଜି ଓଡ଼ିଶାର ଶସ୍ୟ ଭଣ୍ଡାର ହୋଇ ପାରିଛି ଏବଂ ବୈଦ୍ୟୁତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶା ଆଜି କଳକାରଖାନା ଚଳାଇ ଉନ୍ନତ ପଥରେ ଆଗେଇ ଚାଲିଛି ।

ଭାରତର ଏହି କୁଳବୃଦ୍ଧଙ୍କୁ ଯେତେବେଳେ ଶହେ ବର୍ଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ସେତେବେଳେ ଭାରତ ସରକାର ତାଙ୍କର ସମ୍ମାନାର୍ଥେ ଏକ ଡାକ-ଟିକଟ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ଭାରତକୁ ସେ ଯେଉଁ ବଳିଷ୍ଠ ଅବଦାନ ସବୁ ଦେଇଗଲେ ସେଥିପାଇଁ ୧୯୫୫ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପାଧି “ଭାରତରତ୍ନ”ରେ ଭୂଷିତ କରାଗଲା ।

ପ୍ରକୃତରେ ଭାରତର ଏକ ରତ୍ନ ଥିଲେ ବିଶେଷ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ । ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଦେଶ ଭିତରୁ ଏବଂ ବାହାରୁ ଅନେକ ସମ୍ମାନ ସୂଚକ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧି ମିଳିଥିଲା । କିନ୍ତୁ କୌଣସି ପଦ, ପଦବୀ ଓ ଉପାଧିକୁ ସେ ଆଦୌ ଭଲ ପାଉ ନ ଥିଲେ ।

ଆଳସ୍ୟ ଓ ଅନିୟମିତାକୁ ବିଶେଷ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଅନେକ ଶିଳ୍ପ କାରଖାନାର ଜନକ, ବହୁ ଆଧୁନିକ ନଗର ନିର୍ମାଣକାରୀ ଏବଂ ଅନେକ ନିର୍ମାଣରେ ବର ଓ ଆନିକଟ ତିଆରି କରିବାର ଯନ୍ତ୍ରୀ ଯିଏକି ଭାରତର ଶିକ୍ଷା, ସାଂସ୍କୃତିକ ଏବଂ ଅର୍ଥନୈତିକ ପ୍ରଗତି ପାଇଁ ସମଗ୍ର ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥିଲେ ସେହି ଭାରତ ରତ୍ନ ଡକ୍ଟର ଏମ. ବିଶେଷ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ୧୯୬୨ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ମାସ ଚଉଦ ତାରିଖ ଦିନ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଭାରତ ଭୂମିକୁ ଛାଡ଼ି ସବୁଦିନ ପାଇଁ ଚାଲିଗଲେ ।

ସ୍ବାସକୁଦ ବଳି, କୃଷ୍ଣବଳି ସାଗର, ମହାଶୂର ଚନ୍ଦନ କାଠ କାରଖାନା ଏବଂ ଭଦ୍ରାବତୀ ଇସ୍ପାତ କାରଖାନା ଭାରତବର୍ଷରେ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୁଳବୃଦ୍ଧ ଶତାଧିକ ଏହି ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇପାରେ କ ?

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର

(୧୮୩୫-୧୯୦୪)

ବିଜ୍ଞାନ ଯେଉଁ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜନ୍ମିତ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ-
ଥାଏ ସେହି ସମୟରେ ଆଧୁନିକ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ତ ଦୂରର କଥା ଦୂର ଖଣି
ବାଉଁଶନଳୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ସୁଦୂର ଆକାଶରେ ଥିବା ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ରର
ଗତିବଧୂ ଯିଏ ଜାଣିପାରୁଥିଲେ ଏବଂ ନଭମଣ୍ଡଳ ବିଷୟରେ ଏକ ପ୍ରମା-
ଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖି ମହା ମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଜପାୟ ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି
ବବେଚିତ ହୋଇଥିଲେ ସେ ଆଉ କେହି ନୁହଁନ୍ତି ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ ଯୁଅ—
ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର ସିଂହ, ସମସ୍ତଙ୍କ ଭୂଷିରେ ପଠାଣି ସାଆନ୍ତ ରୂପେ
ପରିଚିତ ।

ଶଶିପତ୍ନୀ ନାମକ ଏକ ଗଢ଼ଜାତରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଜନ୍ମ ।
୧୯୪୮ ମସିହାରେ ସମସ୍ତ ଗଢ଼ଜାତଗୁଡ଼ିକ ରଜାମାନଙ୍କର ଶାସନରୁ
ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶା ସହିତ ମିଶିଗଲା । ବୃହତ୍ତର ଓଡ଼ିଶା ଗଠିତ ହେଲା ।
ସ୍ୱାଧୀନତା ପୂର୍ବରୁ ଏହି ସବୁ ଗଢ଼ଜାତଗୁଡ଼ିକରେ ଜଣେ ଜଣେ ରଜା
ରଜୁ କରୁଥିଲେ । ପରମ୍ପରା ମାତ୍ର ଅନୁସାରେ ଯିଏ ବଡ଼ ଯୁଅ ସେ ରଜ-
ଗାଦି ପାଉଥିଲା ଏବଂ ରଜା ରୂପେ ରଜ୍ୟ ଶାସନ କରୁଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଯୁଅ-

ମାନଙ୍କୁ ସାମନ୍ତ କୁହାଯାଉଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ପିତା ଶ୍ୟାମବରୁ ସିଂହ
ରାଜବଂଶୀୟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଡାକ ନାମ ବରୁସାନ୍ତ ଥିଲା । ୧୮୩୫
ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପୌଷ ମାସ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ଅଷ୍ଟମୀ ଦିନ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଜନ୍ମ ଗ୍ରାଣ
କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମାତାଙ୍କ ନାମ ବସ୍ତୁମାଳୀ ଦେବୀ ।

ଶ୍ୟାମବରୁ ଓ ବସ୍ତୁମାଳୀ ଦେବୀ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ବଶେଷ ଧର୍ମପରାୟଣା
ଥିଲେ । ଦିଅଁ ଦେବତାଙ୍କ ଠାରେ ସେମାନଙ୍କର ଅତଳା ଭକ୍ତି ଥିଲା ।
ଅତିଥି ଅଭ୍ୟାଗତ ତାଙ୍କ ଦୁଆରକୁ ଆସୁଥିଲେ ନ ଖାଇ ଫେରୁ
ନ ଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ଜନ୍ମ ବୃହନ୍ତ ବଷପୁରେ ଏକ ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ
ଅଛି । ତାଙ୍କ ମାତା ବସ୍ତୁମାଳୀ ଦେବୀଙ୍କର ନିମାଗତ ନଅ ଗୋଟି କନ୍ୟା
ଜାତ ହେବା ପରେ ପୁଅଟିଏ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଭଗବାନଙ୍କ ନିଗ୍ରହରୁ
ଏକମାତ୍ର ପୁଅଟି ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପଡ଼ିତ ହେଲା । ତେଣୁ ଶ୍ୟାମବରୁ ସିଂହ
ଏବଂ ବସ୍ତୁମାଳା ଦେବୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନ ଦୁଃଖରେ କାଳ କାଟୁଥାନ୍ତି ।
ଆଉ ଗୋଟିଏ ପୁଅ ଆଶାରେ ଅନେକ ବ୍ରତ, ଉପବାସ ପ୍ରଭୃତି କରୁଥାନ୍ତି ।
ଏକଦା ଶିବ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଉପବାସ କରି ରାତିସାରା ଉଜାଗର ହୋଇ
ଜାଗର ଜାଳିବା ପରେ ବସ୍ତୁମାଳୀ ଦେବୀ ଆତୁର ହୋଇ ଶିବ ଲିଙ୍ଗ
ଗୁଡ଼ି ପାଖରେ ହାତବୁଲାଇ ପ୍ରସାଦରୂପେ ଯାହା ପାଇଲେ ତାହା ଗୋଟିଏ
ଚକ୍ରକଣ ପଥର । ତାହାକୁ ମହାଦେବଙ୍କ ପ୍ରସାଦ ଘାବି ଭକ୍ତିରେ
ଶିଳିଦେଲେ ।

ଏହାପରେ ତାଙ୍କର ଗର୍ଭବାସ ହେଲା । ସେ ପୁଅବଂଶୀ ହେଲେ ।
ମହାଦେବଙ୍କ ଉପବାସ କରିଥିବା ହେତୁ ସେ ପୁଅର ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର
ରଖିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଉପର ପୁଅଟି ମରିଯାଇଥିବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର
ଅପରିଆଣୀ ହେଲେ—ତାଙ୍କୁ ସେଥିପାଇଁ ସେ ପଠାଣୀ ବୋଲି ଡାକିଲେ

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ କେବଳ ଖଣ୍ଡପତ୍ର କାହିଁକି ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳ ତାକୁ ପଠାଣି ସାନ୍ତ ବୋଲି ଜାଣିଲେ ।

ନଅଟି ଝିଅ ପରେ ପୁଅଟିଏ ହୋଇଥିବାରୁ ଅଳ୍ପଅଳ୍ପ ଗେଲବସର ହେବା କଥା ସ୍ବାଭାବିକ । ପିଲାଦିନେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଯେତେ ଯତ୍ନ ନେଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରୁଗ୍ଣ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ମାତା ବସ୍ତ୍ରମାଳୀକୁ ଅନେକ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ଆଶ୍ରା କରିବାକୁ ହେଉଥିଲା ।

ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଗ୍ରାମ ଚାଟଶାଳୀରେ ବନ୍ଦ୍ୟା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ମାତ୍ର ଦୁଇ ବର୍ଷ ଭିତରେ ସେ ଚାଟଶାଳୀର ପାଠ ଶେଷ କଲେ । “ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ” “ଗୋପୀ ଭାଷାଠାରୁ ଅମରକୋଷ” ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ସେ ମୁଖେ କରିପାରିଲେ । ତାଙ୍କର ସାଧାରଣ ସ୍ମୃତି ଶକ୍ତିରୁ ସେ ଦିନେ ଜଣେ ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତ ହେବେ ତାହା ଜଣାପଡ଼ିଥିଲା ।

ଚାଟଶାଳୀ ଶିକ୍ଷା ପରେ ସେ ଖଣ୍ଡପତ୍ର ଗଡ଼ରେ ଜଣେ ସଂସ୍କୃତ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ନିକଟରେ କାଳିଦାସଙ୍କର ମେଘଦୂତଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନୈଷଧଙ୍କ କାବ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତ ନାଟକ, ବ୍ୟାକରଣ ସବୁ ପାଠ କରି ଆସୁଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ବୟସ ମାତ୍ର ଦଶ ବର୍ଷ ।

ଦଶ ବର୍ଷ ବୟସର କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତରେ ସେତେବେଳେ କବିତା ଓ ଶ୍ଳୋକମାନ ରଚନା କରିପାରୁଥିଲେ । ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ପିଲାଦିନୁ ଅଗ୍ରହ ଜାତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ବାପା ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ସିଂହ ଜଣେ ଜ୍ୟୋତିଷ ଥିଲେ । ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଜାତକ, ବିବାହ, ମେଳକ ପ୍ରଭୃତି କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସୁଥିଲେ । ବାପାଙ୍କ ପ୍ରଭାବରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପ୍ରଭବିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷାର ଆଦ୍ୟରୁରୁ ସେହି ବାପା ହିଁ ଥିଲେ । ,

ଆକାଶରେ ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରହଙ୍କର ଚଳନ ସେ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ଦେଖୁଥିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅସ୍ତ ଓ ଉଦୟରୁ ଛାଇ ମାପି ସେ ସମୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ କାଗଜର ପ୍ରଚଳନ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସାଦା ଜାଣୁଥିଲେ ତାହାସବୁ ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖି ସାହାଯ୍ୟରେ ଟିପି ରଖୁଥିଲେ । ରେଷାଇ ଘର ମାଆ ବ୍ୟବହୃତ କରୁଥିବା ଫୁଙ୍କନଳୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ଚାଳକଣା ବାଟେ ସେ ଆକାଶକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ର ମାନଙ୍କର ଗତି ବିଧି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

ତାଙ୍କୁ ତେଲଣି ବର୍ଷ ସମୟରେ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ରଙ୍କର ଗତିବିଧି ବିଷୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ସମ୍ପଦ୍ଧ ଧାରଣା ହୋଇ ସାରିଥାଏ । ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ବର୍ଷର କେତେବେଳେ ହେବ ତାହା ସେ ତାଙ୍କର ଗଣନାଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର କରି ପାରୁଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେତେ ଗଢ଼ଜାତ ଥିଲା ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତିରିଶିଆ ହେଉଛି ସବୁଠାରୁ ସ୍ତୁତ୍ୱ ରାଜ୍ୟ । ରାଜ୍ୟଟି ସିନା ସ୍ତୁତ୍ୱ, କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସଠାରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଥିଲେ । ତିରିଶିଆର ଭୁବନେଶ୍ୱର ବଡ଼ପଣ୍ଡା ତାଙ୍କର ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପାଇଁ ସେ ସମୟରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ତାଙ୍କଠାରୁ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ତିରିଶିଆ ଆସି ତାଙ୍କ ପାଖରେ ରହିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ଭୁବନେଶ୍ୱର ବଡ଼ପଣ୍ଡା କେବଳ ପଣ୍ଡିତ ନ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସବୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯେପରି କ୍ଷଣକୋପୀ ହୋଇଥାନ୍ତି ସେ ତାହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଥିଲେ । ମୋଁ ଛୁପିବସିଲ ଓ ସ୍ନେହ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ପାଠ ପଢ଼ିବାକୁ ଆସୁଥିବା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ସେ ପୁସ୍ତକାରୁ ଅଧିକ ସ୍ନେହ-ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଅଭିଶପ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରି ତାଙ୍କଠାରୁ ଚର୍ଚ୍ଚ, ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର, ସାହିତ୍ୟ, ଜ୍ୟୋତିଷ

ବେଦ, ବେଦାଙ୍ଗ, ଏବଂ ଉପନିଷଦ ପ୍ରଭୃତି ଶିକ୍ଷା କରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜ୍ଜନ ପରେ ତିରିଶିଆରୁ ବଦାୟ ନେଇ ଆସିଥିଲେ ।

ତିରିଶିଆରୁ ଆସିବା ପରେ ତେଲଣି ବର୍ଷ ସମୟରେ ସେ ଅନୁଗୁଳ ଗଜବଂଶର ଦାଶରଥ ଷଡ଼ିପୁ ବରସିଂହଙ୍କ କନ୍ୟା ସୀତା ଦେବୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ।

ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଦ୍ୟା ଦୁଇପ୍ରକାରର, ଫଳିତ ଏବଂ ଗଣିତ । ଜାତକ ତିଆରି, ବିବାହ, ମେଳକ, ଭବିଷ୍ୟତ କଥା ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରୁ ଜାଣିହୁଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର, ନକ୍ଷତ୍ର ଗ୍ରହ ପ୍ରଭୃତିର ଗତି ବିଷୟରେ ଗବେଷଣାକୁ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷ କୁହାଯାଏ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଫଳିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶୀଘ୍ର ପାରଦର୍ଶିତା ହାସଲ କରିବା ପରେ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପାଇଁ ଆଗ୍ରସ୍ୟ ହୋଇଉଠିଲେ ।

ସହଜରେ ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପିଲାଦିନୁ ରୁଗ୍‌ଶ । ତାପରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ରାତି ଉଜାଗର ହୋଇ ଦୁଇ ଟଣ୍ଡ ବାଉଁଶନଳୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ନକ୍ଷତ୍ର, ଚନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ଉପଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଗତି ବିଧି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କରି ଦିନକୁ ଦିନ ବିଶେଷ ଦୁର୍ବଳ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶାନ୍ତ୍ୟ ପ୍ରତି ସଦାବେଳେ ସେ ସତର୍କ ଥିଲେ । ନିଜର ଶାସ୍ତ୍ରଗତ ଅସୁସ୍ଥତା ପ୍ରତି ଆଦୌ ଭ୍ରାନ୍ତସମ୍ଭବ ନ କରି ସେ ଧୂବତାସ, ସପ୍ତର୍ଷି ମଣ୍ଡଳ, ସତାଇଶଟି ନକ୍ଷତ୍ର, ମଙ୍ଗଳ, ବୁଧ, ବୃହସ୍ପତି ପ୍ରଭୃତିର ଦୈନନ୍ଦିନ ଗତି ବିଧି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସସାସୀ ହେବା ସମୟକୁ ପ୍ରାୟ ଦଶନ୍ଧି ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ କହିଲେ ଚଳେ । ପିତା ଖ୍ୟାମବନ୍ଧୁଙ୍କର ନଅଟି ଝିଅ ଭିତରୁ ଦୁଇଟି ଆଗରୁ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲେ । ବାମ୍ବା ସାତୋଟି ଝିଅଙ୍କର ବିଭାଦତ ପ୍ରଭୃତି କରିବାରେ ଖ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ପ୍ରାୟ ସବସ୍ଥାନ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ମଧ୍ୟ ସସାସୀ ହେବା ପରେ ତାଙ୍କର ପାଞ୍ଚ ପୁଅ

ଓ ଛଅ ଝିଅ ହେଲେ । ପରିବାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପ୍ରଥା ସେତେବେଳେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ହୁଏତ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଏତେ ଦୁଃଖ ପାଇ ନ ଥାନ୍ତେ ବୋଲି କେତେକ ଆଜିକାଲି କହିବା ସମୟରେ ପରିବାରର ଦଶମ ସନ୍ତାନ ରୂପେ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଭୂମିଷ୍ଠ ହେବା ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତା କି ନାହିଁ କେତେକ ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତି କରନ୍ତି । ସେ ଯାହାହେଉ ବହୁ କୁଟୁମ୍ବୀ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ଏବଂ ବହୁକୁଟୁମ୍ବୀ ପରିବାରର ସ୍ତ୍ରୀ ହେତୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ ଜନ୍ମଠାରୁ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟ ସହିବାକୁ ହୋଇଥିଲା ଏକଥା ଏକ ନିରାକଟ ସତ୍ୟକଥା ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେବା ଫଳରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ସମ୍ବାର ଅନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାଙ୍କୁ ଈର୍ଷା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେତେବେଳେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ରଜା ଥାନ୍ତି ନଟବର ସିଂହ ସାମନ୍ତ । ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ସମ୍ପର୍କରେ ପୁରୁଷ ହୁଅନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଭଲଗୁଣ ସତେ ଗୋଟିଏ ଖରପ ଗୁଣ ଥିଲା-ସେହିଟି ହେଲା ସେ ଚୁରୁଲ ଶୁଣୁଥିଲା ଏବଂ ଯାହା ଶୁଣୁଥିଲା ତାକୁ ଶୋଷ ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଅନେକ ସମୟରେ ଏହି ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଚୁରୁଲ ଫଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ ଅସୁଆ ମନସ୍ତାପ ଓ କଷ୍ଟ ଶେଷିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ନିଜ ପିତାଙ୍କ ଠାରୁ ଖୋଲ ବର୍ଷ ବୟସରେ ନକ୍ଷତ୍ର ପରିଚୟ, ଶ୍ରୀମତ ଜାତକ, ଜାତକାଳଙ୍କାର, ଶ୍ରୀନିବାସ ଦ୍ୱୀପିକା, ବୃହତ୍‌ଜାତକ, ସଦାର୍ଥ, ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି, ଜ୍ୟୋତିଷ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ଓ ବୃହତ୍ ପାରାଶରୀ ପ୍ରଭୃତି ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଦିଲତନା କରିଥିଲେ । ନିଜେ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ରଙ୍କର ଗତିବିଧି ସ୍ଥିର କରି ଏବଂ ଗୁପ୍ତା ମାତ୍ରାସ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସେ ତାଙ୍କର ଅକ୍ଳିତ ଜ୍ଞାନକୁ ପରିଚାଳିତ କରିଥିଲେ । ତାହାପରେ ଲାଲାବଘା, ବାଜଗଣିତ ଓ ସିକୋଣମିତି ପ୍ରଭୃତି

ପାଠ କରି ମାତ୍ର ତତ୍ତ୍ୱର୍ଥେଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ “ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ” ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଗୋଟିଏ ମାନସନ୍ତ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ତାହାର ନାମ “ଗୋଳାଦୟନ୍ତ” । ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହିଦୟନ୍ତ ବିଷୟରେ ସେ ପୁଣ୍ୟାନ୍ତପୁଣ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଦୟନ୍ତଦ୍ୱାରା ପଦ୍ମ ଓ ବୃକ୍ଷାଦିର ଉଚ୍ଚତା ଓ ଦୂରତା ଜାଣିହୁଏ । ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଛିରି ଅଛି ଏବଂ ପୃଥିବୀ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୃତ୍ତ ପାଖରେ ବୁଲୁଅଛି । ପ୍ରାଚ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ ଏହି ମତକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବରହମିହିର ଏହି ମତକୁ ପ୍ରତିବାଦ କରି ଦର୍ଶାଇ ଥିଲେ ଯେ ପୃଥିବୀ ଛିରି ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୃଥିବୀ ବୃତ୍ତପଟେ ବୁଲୁଅଛି । ବରହମିହିରଙ୍କ ଭଳି “ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ” ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପ୍ରମାଣ ସହ ସ୍ୱଳ୍ପ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଯେ ପୃଥିବୀ ଛିରି ଅଛି ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରମଣ କରୁଛି ।

ଏହା ପରେ ପରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ବୃଦ୍ଧିପ୍ରାପ୍ତ ହିକଶିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ତାଙ୍କର ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଗଣ୍ଡର ପ୍ରବେଶ ଥିବାର ଜାଣିପାରି ମଞ୍ଜୁସାର ରାଜା ତାଙ୍କୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ଡକାଇ ନେଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସେ ମହେନ୍ଦ୍ର ଗିରିର ଉଚ୍ଚତା କେତେ ବୋଲି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ । ସାମନ୍ତ ତାଙ୍କର “ଗୋଳାଦୟନ୍ତ” ସାହାଯ୍ୟରେ ମହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତର ଉଚ୍ଚତା କେତେ ତାହା ଛିରି କରି ଜଣାଇ ଦେଲେ । ମଞ୍ଜୁସର ରାଜା ମହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତର ଆଗରୁ ଛିରିକୃତ ହୋଇ ରହିଥିବା ଉଚ୍ଚତା ସହ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଉଚ୍ଚତା ମିଶାଇ ଦେଖିଲେ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଳିଯାଉଛି । ରାଜା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ସରକ ରଙ୍ଗୁ ଜଣାଇ ଦେବା ପରେ ସମଗ୍ର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଗଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷାନୁକ୍ରମ ହୋଇ ମାତ୍ରାଜର କେତେଜଣ ଜ୍ୟୋତିଷୀ ତାଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବଳତର ଏକ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ସମୟରେ ବାଦାମୁବାଦ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଯେଉଁ ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ହେବ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରି ଜଣାଇଲେ ତାହାକୁ ମାତ୍ରାଜର ଜ୍ୟୋତିଷୀମାନେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ମଞ୍ଜୁଷା ରଜା ଖତରେ ନେବାରେ ଜଣାଗଲା ଯେ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ଗଣନା ଅନୁସାରେ ଠିକ୍ ସମୟରେ ବଳତର ଯେହୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହଣ ହୋଇଛି । ଫଳରେ ଯଦେବରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଯଶ ପ୍ରସାରିତ ହେଲା । ମଞ୍ଜୁଷା ରଜା ସାମନ୍ତଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ମାସିକ ପରୀକ୍ଷା ଟଙ୍କା ବୃତ୍ତି ଶୁଦ୍ଧି ଦେଲେ ।

ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାରେ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଭାବରେ ରାୟବାହାଦୁର ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କ ସହିତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଆଳାପ ଓ ପରିଚୟ ସର୍ବ-ପ୍ରଥମ ହୁଏ । କବିବର ରାଧାନାଥ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗର ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାୟ ଦେଶୀୟ ଗଢ଼ଜାତର ଥିବା ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକ ପରିଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ରାଧାନାଥ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନକୁ ଯେତେବେଳେ ଯାଆନ୍ତି, ସେଠାରେ ଥିବା ଗୁଣୀ ଓ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସହିତ ମିଶି ଆଳାପ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କର ଶତ୍ରୁପତ୍ନୀ ଗ୍ରହ ସମୟରେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସହ ସାକ୍ଷାତ୍ କଲେ । କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ କ'ଣ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଦେଖି ସେ ସ୍ତମ୍ଭିଭୂତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ବୈଦେଶିକ ବିଳାସ, କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରବର ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ଓ କଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ ଚଂପୁ ପ୍ରଭୃତି ସେ କେବଳ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ନ ଥିଲେ ବରଂ ଅଧିକାରୀ କଣ୍ଠସ୍ଥ କରିଥିଲେ । ମଣି କାଞ୍ଚନ ସଂଯୋଗ ହେଲା ଭଲ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସହ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ବୃଦ୍ଧି

ପାଇଲ । ନ୍ୟାୟ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ବରଷ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଶେଷରେ ବଣମଲ୍ଲୀ ଭଳି ବଣରେ ଫୁଟି ମଲ୍ଲିକ ଯିବ ଦେଖି ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ସମ୍ମାନ କରିବାକୁ ନିଜର ନୈତିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କଲେ । “ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ” ବିଷୟରେ ସେ ବଙ୍ଗଳା ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଅନେକ ବଣିଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନିକଟକୁ ପତ୍ର ଲେଖି ଜଣାଇଲେ ।

ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱାନ୍ତର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବିଷୟରେ ମହେନ୍ଦ୍ରପୁର ନ୍ୟାୟାଳୟ ଓ ଯୋଗେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଜାଣିପାରିଲେ । “ସେମାନେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ” ଭଳି ଅମୂଲ୍ୟ କୃଷାର ଉପଯୁକ୍ତ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କଲେ ଏବଂ ପରେ ସେହିମାନଙ୍କ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଇଂରାଜୀ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ “ମହା ମହୋପାଧ୍ୟାୟ” ଉପାଧି ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ହେଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ଯୋଗେଶଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଙ୍କ ପ୍ରଗତି ଯନ୍ତ୍ର ହେତୁ “ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ”ର ମୁଦ୍ରଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଲା ।

୧୮୯୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ଅଠାଈଶ ତାରିଖ ଦିନ କଟକ ଜିଲ୍ଲା ପଡ଼ିଆରେ ଏକ ଦରବାର ହୋଇ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ “ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ” ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ସେହି ଦରବାରକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ରାଧାନାଥ ଦରବାର କାବ୍ୟ ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେହି ଦରବାର କାବ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ପଦ୍ଧତି ଉଦ୍ଧାର କରାଗଲା—

“ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଦେବ ନାହିଁ ଲୟ
ନର ଦେହେ ଥିବ ଯାବତ ହୃଦୟ”

× × ×

ଉତ୍କଳ ଉଦୟେ ଅଗଳ ଶ୍ରୀକ୍ଷର
ହେଲେ ଭାରତର ଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ରାହ୍ମର”

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପ୍ରକୃତିରେ ଭାସ୍କରାୟାଙ୍କ ପରେ ଭାରତରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାସ୍କରାୟା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା କଥା ଭାବିଲେ ଧୈର୍ଯ୍ୟବତ୍ତତ୍ତ୍ୱକୁ ହୁଏ ।

ସତ୍ୟ ଅପ୍ରିୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସାମନ୍ତ କହିବାକୁ ଆଦୌ ପଶ୍ଚାତ୍ତପଦ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଅନେକ ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ଅସୁବିଧା ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେଉଥିଲା ।

ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପରମଭକ୍ତ ଥିଲେ । ଅନ୍ତମ ଜୀବନ ତାଙ୍କର ପୁରୀରେ ଶେଷ ହେବ ବୋଲି ସେ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁ କେବେ ହେବ ତାହା ସେ ପୂର୍ବରୁ ସ୍ଥିର କରି ସାରିଥିଲେ । ପୁରୀରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାଭି ଏବଂ ଭୋଗ ଇତ୍ୟାଦି ଠିକ୍ ସମୟରେ ହେବା ପାଇଁ ଏକ ବିଶୁଦ୍ଧ ପଞ୍ଜିକାର ଆବଶ୍ୟକତା ସେ ଅନୁଭବ କରି “ସାମନ୍ତ ପଞ୍ଜିକା” ନାମରେ ଏକ ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ ଏବଂ ପରେ ଏହା ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ସଦାଶିବ ଖଡ଼ୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଆଜିଯାଏ “ସାମନ୍ତ ପଞ୍ଜିକା” ରୂପେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଛି ।

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଶେଷ ଜୀବନ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଓ ଅଶାନ୍ତିରେ କଟିଥିଲା । ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଆଦୌ ଭଲ ରହୁ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଗଣନା ଅନୁସାରେ ମୃତ୍ୟୁର ସୋଳ ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ସେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଗୁଡ଼ି ପୁରୀରେ ଦେହ ତ୍ୟାଗ ପାଇଁ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ୧୯୦୪ ମସିହା ଜ୍ୟେଷ୍ଠମାସ କୃଷ୍ଣ ପକ୍ଷ ଦ୍ୱାଦଶୀ ଦିନ ତାଙ୍କର ଦେହାନ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ଆକାଶରୁ ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ତାରକା ଯେପରି ତାଙ୍କ ବିଦ୍ୟୋଗରେ ବିଲୟ ହେଲା ।

ତାଙ୍କ ବିଦ୍ୟୋଗରେ ସେତେବେଳର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ସାହିତ୍ୟ ପରିକା-ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ଶୋକ ସମ୍ବାଦଟି ଉଦ୍ଧୃତ କଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ :—

ଶୋକ ସମ୍ବନ୍ଧ

କଟକ ଜୁନ୍ ୧୯୦୪ ମସିହା :-

ଉତ୍କଳ ଗୌରବ କ୍ଷଣକନ୍ତା ପୁରୁଷ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତ ଆଜି ସଂସାରରେ ନାହାନ୍ତି । ଭଗ, ଶୋକ, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ହିଂସା, ଦ୍ଵେଷ ପ୍ରଭୃତିର ହସ୍ତ ଏଡ଼ାଇ ଅମରତ୍ଵା ଅମରଧାମକୁ ଚାଲି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଏ ସଂସାରରେ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଜ୍ଞାନ ଓ ଧର୍ମ ବଳରେ ସଂସାରର ଅଶାନ୍ତ ପ୍ରାୟଶରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଦେହର ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିତ ହେଲା । ସବୁପ୍ରକାର ବନ୍ଦନ ଛାଡ଼ି ଦେଲା । ଏବେ ସେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଜ୍ଞାନ-ପ୍ରେମ-ସୁଧା ପାନର ଅଧିକାରୀ ହେଲେ । ଘନ ଉତ୍କଳରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସଭ୍ୟ ଜଗତ ନିକଟରେ ଏହାର ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ କଲେ । ଏ ପତିତ ଜନ୍ମଭୂମିକୁ କିଛିତ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵକୁ ଉଠାଇ ଆଣିଲେ । ମାତ୍ର ଉତ୍କଳବାସୀ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କି ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି ? ଆଜି ତାଙ୍କର ତିରୋଧାନରେ ଦୂର ଚାରିଟା ଶୋକ ପ୍ରକାଶକ ବାକ୍ୟ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି, ଦୁଇବୁଦ୍ଧି ବିଦୁ ଅଶ୍ରୁ ବିସର୍ଜନ କରି ଅନେକେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଶେଷ କରି ବସିବେ । ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ, ଦେଶରେ ପ୍ରତିଭାର ପରିଣାମ ଏହି । ବୃଥା ଜଳନା, ଛଦ୍ମବେଶରେ ଆଜି କିଛି ଫଳ ନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଭଲ ଦେଶବାସୀ, ଭଲ ଜାତୀୟ ଲୋକ । ଆମେମାନେ ତାଙ୍କର କେହି ନୋହୁଁ । ସୁତରାଂ ଆମମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ତାଙ୍କ କଥା ଶୋଭା ପାଇବ ନାହିଁ । ମାରବତା ସର୍ବାଂଶରେ ଶ୍ରେୟଃ । ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ଗୃହରେ ସେ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସମ୍ବୋଗ କରନ୍ତୁ । ଆମେମାନେ ଧୂଳିମାଟି ଘେନି ଯେପରି ଅଳ୍ପ ସେହିପରି ଥାଉ ।

ହୋମି ଜାହାଙ୍ଗୀର ଭାବ

(୧୯୦୯-୧୯୭୭)

ପରମାଣୁ ଶକ୍ତି ଉତ୍ପାଦନର ଭାରତବର୍ଷକୁ ଯିଏ ପଥପ୍ରଦର୍ଶନ କରି
ବିଶ୍ୱରେ ପରମାଣୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଷ୍ଟ୍ର ରୂପେ ଭାରତର ଗର୍ବ ଓ ଗୌରବ
ବଢ଼ାଇଛନ୍ତି ସେ ହେଉଛନ୍ତି ହୋମି ଜାହାଙ୍ଗୀର ଭାବ । ସାଧାରଣତଃ
ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତୀୟ ତାଙ୍କୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଭାବ ରୂପେ ଜାଣନ୍ତି ।

ବମ୍ବେ ନଗରୀର ଏକ ଆଭିଜାତ ପାର୍ସି ପରିବାରରେ ଭାବାଙ୍କର
ଜନ୍ମ ସନ ୧୯୦୯ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ଡିସେମ୍ବର ଦିନ ହୋଇଥିଲା ।
ଅନ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଭଳି ପିଲାଦିନୁ ତାଙ୍କୁ ଦୁଃଖ କଷ୍ଟ ସହିବାକୁ ପଡ଼ି
ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ପିତା ସେତେବେଳେ ସଂପ୍ରସ୍ଥ ବିଭାଗୀ ଥିଲେ । ସେ
ତେଣୁ ସାଧାରଣ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍କୁଲରେ ଡକ୍ଟର ଭାବାଙ୍କର ବାଲ୍ୟ-
ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କରି ନ ଥିଲେ । ଆଜିକାଲି ଯେପରି କମ୍ପ୍ୟୁଟର ଏବଂ
ସ୍ପ୍ଲୁଆର୍ଟ ପ୍ରଣାଳୀରେ ସାଧାରଣତଃ ସମସ୍ତାନ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପିଲାମାନେ ପାଠ
ପଢ଼ନ୍ତି ସେହିପରି ତାଙ୍କର ପିତାଙ୍କୁ ବିଦେଶୀ ଧରଣର ଶିକ୍ଷା ଦେବା ପାଇଁ
ଜନ୍ମ କାନନ୍ ହାଇସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଭାବା

ତାଙ୍କର ବାଲ୍ୟ ଜୀବନରୁ ବିଚକ୍ଷଣ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପାଠପଢ଼ା ପ୍ରତି ପଥେଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥିଲେ । ଫଳରେ କୃତରୁର ସହ ଜନ୍ମ କାନନ ସ୍କୁଲରୁ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତି ପରେ ସେ ବନ୍ୟ-ସ୍ଥିତ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ ଅଫ ସାଇନ୍ସ କଲେଜରେ ପ୍ରବେଶ କରିପାରିଥିଲେ ।

ଭବାଙ୍କର ପିତା ଭାରତର ବିଶିଷ୍ଟ ଶିଳ୍ପପତି ଟାଟାଙ୍କର ସମ୍ପର୍କୀୟ । ତେଣୁ ପଇସାର ଅଭାବ ଆଦୌ ନ ଥିଲା । ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସ କଲେଜରୁ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ କରିବା ମାତ୍ରେ ଭବା ବିଲ୍‌ଡର କେମ୍ବ୍ରିଜ ସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ବିଦେଶଯାତ୍ରା କଲେ । କେମ୍ବ୍ରିଜ ବିଶ୍ୱ-ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ତାଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ର ବୁଦ୍ଧି ଓ ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା ପାଇଁ “ରାଉଲ୍ ବଲ୍ଟ୍ରାଭଲିଂ ସ୍କଲରସିପ୍” ବୃତ୍ତି ଲାଭ କରି ପାରିଥିଲେ । ଏହି ବୃତ୍ତିର ଏତିକି ବିଶେଷତ୍ୱ, ଯେଉଁ ଛାତ୍ର ଏହି ବୃତ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ହେବ ସେ ପୃଥିବୀର ଯେଉଁ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ଚାହୁଁବ ତାହା କରିପାରିବ । ଭବା ଏହି ବୃତ୍ତି ପାଇଁ ଜର୍ମାନ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେଠାରେ ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଉଲ୍‌ଫ୍ ଗ୍ୟାଙ୍ ପାଉଲିଙ୍କ ଅଧୀନରେ ପରମାଣୁ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ୧୯୩୨ ମସିହାଠାରୁ ୧୯୩୪ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୁଇ ବର୍ଷ ସେ ଜର୍ମାନୀରେ ରହି ଗବେଷଣା ଶେଷ କରି ସେ ଇଟାଲୀ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେଠାରେ ଫାର୍ମ ନଅ ବର୍ଷ ଧରି ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତସମ୍ପନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଏନ୍‌ରିକୋ ଫର୍ମିଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗବେଷଣା ଚଳାଇଥିଲେ । ଏହାପରେ ସେ ଇଂଲଣ୍ଡ ପୁଣି ଫେରି ଆସିଲେ । ପୂର୍ବପରି ପୁଣି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ରତ ରହିଲେ । ନିରଳସ ଅଧିବସାୟ ଓ ସାଧନା ଏଥର ପୁଣି ତାଙ୍କ ଗଳାରେ କୃତରୁର ଜୟମାଲ ପିନ୍ଧାଇ ଦେଲା । ସେ ଆଉଁସକ ଛାତ୍ର ବୃତ୍ତି ଲାଭ କଲେ । ଏହାର ନାମ “ସିନିଅର ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସିପ୍ ଅଫ୍ ବି

ଏକକବିସନ୍ ଅର୍ଥ ୧୮୫୧” । ଆର୍ଥିକ ସମ୍ବଳର ଅଭାବକୁ ଏହି ଛାତ୍ରବୃତ୍ତି ତାଙ୍କୁ ସେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲା କହିଲେ ଭୁଲ ନେବ ବରଂ ଏ ଭଳି ବୃତ୍ତି ତାଙ୍କର ସାଧନାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଆଗେଇ ଯିବା ପାଇଁ ସତେଷ୍ଟ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଦେଲା ।

ଛାତ୍ରାବସ୍ଥାର ସେ ବଶିଷ୍ଠ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ଡିଗ୍ରୀଙ୍କ ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ସେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ପରମାଣୁ ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତ ଓ ନିମ୍ନ-ବିକାଶ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାକୁ ବୁଝିବା ଯଦିଓ କଷ୍ଟକର ହେଉଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ଚର୍ମକପ୍ରଦ ମନେ ହେଉଥିଲା ।

୧୯୪୦ ମସିହାରେ ଭବା ବିଦେଶରେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ଓ ଅଧ୍ୟୟନ ଶେଷ କରି ଭାରତ ଫେରି ଆସିଲେ । ବାଙ୍ଗାଲେରସ୍ଥିତ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନରେ ପ୍ରଧାନ ରୂପେ ପଯୋଗ ଦେଲେ ।

୧୯୪୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମାର୍କସ୍ ପ୍ଲାଙ୍କକଦ୍ୱାରା କ୍ୱାଣ୍ଟମ୍ ତତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍ଭାବିତ ହେଲା । କ୍ୱାଣ୍ଟମ୍ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ପରମାଣୁ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ସତ୍ୟସ୍ଥ ପୁରସା ପାଇଲେ । ଭବା ଜଟିଳ କ୍ୱାଣ୍ଟମ୍ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ମନୋନିବେଶ କରି ଏକ ତତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍ଭାବିତ କଲେ ଏବଂ ଏହାକୁ ସରଳ ଭାବରେ ବୁଝାଇ ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୈଜ୍ଞାନିକ ହାଇଟ୍‌ଲର୍‌ଙ୍କ ସହଯୋଗ କାମନା କରିଥିଲେ । ହାଇଟ୍‌ଲର୍ ଓ ଭବାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଭାବିତ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱଟି ଆଜି ବିଜ୍ଞାନ-ଜଗତରେ “ଭବା-ହାଇଟ୍‌ଲର୍ ସାଂଘ୍ୟାତ ତତ୍ତ୍ୱ” ନାମରେ ସୁପରିଚିତ ।

ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଧାନକ ରୂପେ ମାତ୍ର ଦୁଇଟି ବର୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପରେ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟକୁଶଳତା ଓ ଜ୍ଞାନ ହେତୁ ସେ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ପଦବୀକୁ ଉର୍ଲାଦିତ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ଅଧ୍ୟାପନା ଓ ସରଳ ବ୍ୟବହାର

ପାଇଁ ଛୁଟି ମହଲରେ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପାତ୍ର ହୋଇଉଠିଲେ । ଭାବା ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ବେଶୀ ଦିନ ରହିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କର ସୁଦୂର ଭବିଷ୍ୟତ ଅଛି । ଏହିଭଳି ଗୋଟିଏ ସ୍ତ୍ରୀ ପରିସର ଭିତରେ ପଡ଼ିରହିଲେ ସେ କେବଳ ଜଣେ ଅଧ୍ୟାପକ ହୋଇ ରହିଯିବ ସିନା; କିନ୍ତୁ ଗବେଷଣା କରି ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୂତନ ନୂତନ ଉଦ୍ଭାବନ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଥିବା ତାଙ୍କର ଅନୁଭବରୁ ମନ ସେଥିପାଇଁ ମାତ୍ର ତିନି ବର୍ଷ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କଲାପରେ ୧୯୪୫ ମସିହାରେ ସେହି ଅନୁଷ୍ଠାନରୁ ବିଦାୟ ନେଇ “ଟାଟା ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ ଅଫ୍ ଫଣ୍ଡାମେଣ୍ଟାଲ ରିସର୍ଚ୍ଚ”ର ଡାଇରେକ୍ଟର ରୂପେ ଦାହିରା ଗ୍ରହଣ କଲେ । ବମ୍ବେ ଆସିଲା ପରେ ମଧ୍ୟ ବାଙ୍ଗାଲୋରଠାରେ ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କରିଥିବା ଛୁଟିମାନଙ୍କ ସହ ସେ ସମ୍ପର୍କ ରଖିଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ବିବରଣୀ ମଧ୍ୟ ଦେବାକୁ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରୁ ନ ଥିଲେ ।

ଭାବା ସମଗ୍ର ଦେଶର ଉନ୍ନତବିଦ୍ୱାନଙ୍କୁ ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନଟିକୁ ପ୍ରାଣପାତ କରି ଗଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ସେ ଫର୍ଦ୍ଦ କୋଡ଼ଏ ବର୍ଷ ଟାଟା ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ ଅଫ୍ ଫଣ୍ଡାମେଣ୍ଟାଲ ରିସର୍ଚ୍ଚରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଏହାକୁ ଦେଶ ଆଗରେ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱ ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ରରେ ପରିଣତ କଲେ । ତାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ମୁତାବକ୍ ପରମାଶୁ ଶକ୍ତି ଉତ୍ପାଦନ, ନିଗୋରଣ, ଉପରେ ଗବେଷଣା, ଇଲେକ୍ଟ୍ରୋନିକ୍ସ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ନିର୍ମାଣ କୌଶଳ, କୃଷି ଓ ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ଉତ୍ପାଦନ କରିବା ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ରହିଲା । କ’ଣ କଲେ ଦେଶରେ ଥିବା କଞ୍ଚାମାଲରୁଡ଼ିକର କପରି ଉପଯୁକ୍ତ ବିନିଯୋଗ ହୋଇପାରି ଦେଶର ଶିଳ୍ପପ୍ରସାରରେ ସମୃଦ୍ଧି ଘଟାଇ ପାରିବ, ତାହା ମଧ୍ୟ ଏହି ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ରରେ ପରୀକ୍ଷିତ ହେବାକୁ

ଲଗିଲା । ଦେଶ ବଦେଶରୁ ଗୁମ୍ଫାମାନେ ଆସି ଏହିଠାରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ନିଜର ପୁଅଠାରୁ ଅଧିକ ସ୍ନେହ ସେ ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନଟିକୁ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନିଷ୍ଠା ଏବଂ ସତତା ପାଇଁ ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନର ଯଶ କେବଳ ଭାରତ କାହିଁକି ବଦେଶ ରାଜ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସାରିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ପଣ୍ଡିତ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ଭବାଙ୍କର ଗବେଷଣା ଦେଖି ଏତେ ମୁଗ୍ଧ ଏବଂ ପ୍ରୀତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ଭାରତକୁ ପରମାଣୁ ସେକ୍ଟରେ ସ୍ୱାବଲମ୍ବୀ କରିବା ପାଇଁ ଭବାଙ୍କ ତେୟାରମ୍ୟାନ ଶ୍ରେଣୀରେ ଏକ ‘ଆଟମିକ ଏନର୍ଜି କମିଶନ’ ଗଠନ କଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ପରମାଣୁ ଶକ୍ତି କମିଶନ ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନର ସମସ୍ତ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ପରମାଣୁ ଶକ୍ତି କମିଶନର ଭବା କେବଳ ତେୟାରମ୍ୟାନ୍ ହେଲେ ନାହିଁ, ପଣ୍ଡିତ ନେହେରୁ ତାଙ୍କ ହାତରେ ସମସ୍ତ କ୍ଷମତା ପ୍ରଦାନ କରି ନିଜ ହାତରେ ଏହି ବିଭାଗକୁ ରଖିଲେ । ଶାନ୍ତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କେବଳ ପରମାଣୁ ଶକ୍ତିର ବିନିଯୋଗ ହୋଇପାରିବ ଏଥିପାଇଁ ଲୋକସଭାରେ ଯେଉଁ ଆଟମିକ ଏନର୍ଜି ଆକ୍ଟ, ୧୯୪୮ ମସିହାରେ ପାଶ୍ ହେଲା ସେଥିପାଇଁ ଭବାଙ୍କର ବଳିଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ହିଁ ଅନେକାଂଶରେ ଦାୟୀ ।

ବମ୍ବେ ନଗରୀ ନିକଟରେ ଟ୍ରମ୍ବେଠାରେ ଭବାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ପରମାଣୁ ଶକ୍ତି ଉତ୍ପାଦନ କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥାପିତହେଲା । ପରମାଣୁ ଶକ୍ତି ଉପରେ ଗବେଷଣା ତଲାଲ ମାତ୍ର ଏତେ ଅଳ୍ପ ସମୟ ଭିତରେ ପରମାଣୁ ଶକ୍ତି ଉତ୍ପାଦନ କରିଥିବା ଦେଶମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଭାରତ ପ୍ରଥମ ହେଲା । ଭବାଙ୍କର ଏକନିଷ୍ଠ ସାଧନା ଏବଂ ସ୍ୱଦେଶପ୍ରିୟତା ପାଇଁ ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଲା ।

ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ ଏହି ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କର କୃତିତ୍ବକୁ ଯେତେବେଳେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ସେତେବେଳେ ପ୍ରଶଂସା ଓ ସ୍ୱୀକୃତିର ଯୁଅ ତାଙ୍କ ପଛରେ ଛୁଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । ୧୯୪୧ ମସିହାରେ ସେ ରୟାଲ ସୋସାଇଟିର ସଭ୍ୟ ରୂପେ ମନୋନୀତ ହେଲେ । ସେ ପାଠ ପଢ଼ିଥିବା କେମ୍ବ୍ରିଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ ତାଙ୍କୁ ୧୯୫୩ ମସିହାରେ ଆଡ଼ାମସ୍ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା ସରକାର ତାଙ୍କୁ ନ୍ୟାସନାଲ ଏକାଡେମୀ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସର ସଭ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ । ପୁଣି କେମ୍ବ୍ରିଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ ସବୋଡ ସମ୍ମାନ ହପ୍‌କିନ୍ସ ପୁରସ୍କାର ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ୧୯୬୦ ମସିହାରେ ଇଣ୍ଡର ନ୍ୟାସନାଲ ଯୁନିୟନ ଅଫ୍ ପିଓର ଆଣ୍ଡ ଆପ୍ଲାଏଡ଼ ଫିଜିକ୍ସ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ସଭାପତି ରୂପେ ନିର୍ବାଚିତ ହେଲେ । ଭାବାଙ୍କର ଅସୀମ ଧୀରକ୍ତି ଏବଂ ଅଲୌକିକ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ କାନାଡା ସରକାର ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟର “ରୟାଲ ଏକାଡେମୀ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସ”ର ପରାମର୍ଶଦାତା ରୂପେ ତାହାଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତ ଦେଲେ ।

ଦେଶ ବିଦେଶରୁ ଏହିଭଳି ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଏବଂ ସମ୍ମାନ ପାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭାବା ଆଦୌ ଗର୍ବରେ ଉତ୍ତୁଳିତ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ସେ ଅବଚଳିତ ଭାବରେ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଯାଉଥିଲେ ।

୧୯୫୧ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ସାଇନ୍ସ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ରୂପେ ଏବଂ ୧୯୬୩ ମସିହାରେ ନ୍ୟାସନାଲ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସର ସଭାପତି ରୂପେ ନିର୍ବାଚିତ କରାଗଲା । କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ସେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାର ପରାମର୍ଶଦାତା ଥିଲେ । ୧୯୫୪ ମସିହାରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ ତାଙ୍କୁ ପଦ୍ମଭୂଷଣ ଉପାଧିରେ ମଣ୍ଡିତ କରାଯାଇଥିଲା ।

ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତର ସୁନାମ ବଞ୍ଚନ-ଜଗତରେ ତାଙ୍କ ଲଗି ପଦଅଷ୍ଟ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । ମିଳିତ ଜାତିସଂଘ ଆନୁଲୋକରେ ୧୯୫୫ ମସିହାରେ “ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ପରମାଣୁ ଶକ୍ତିର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ” ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏକ ସମ୍ମିଳନ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଥିଲା । ଭବା ଦେଉଳକୁ ପ୍ରଥମ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଯିଏ କି ଏହି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସମ୍ମିଳନରେ ସଭାପତିତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଣ୍ଡିତ ନେହେରୁ ଏବଂ ବଞ୍ଚନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଡକ୍ଟର ଭବା ଭାରତର ସମ୍ମାନ ଏକାଧାରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ମାନରେ ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନରେ ରଖି ପାରିଥିଲେ ଏହା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

ଭବା ଚରକୁମାର ଥିଲେ । ତେଣୁ ସାଂସାରିକ ମୋହ ମାୟା ତାଙ୍କୁ ବଚଳିତ କରି ପାରି ନ ଥିଲା । ସେ ଭାରତକୁ ମାଆ ଭଳି ଭକ୍ତି କରୁଥିଲେ ଏବଂ ବଞ୍ଚନକୁ ନିଜର ପୁଅ ଭଳି ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ । ଦେଶ ଏବଂ ବଞ୍ଚନ ତାଙ୍କର ପରିବାର ଥିଲା କହିଲେ ଠିକ୍ । ପରମାଣୁ ଶକ୍ତିର ଉନ୍ନତି ଏବଂ ସ୍ୱପ୍ନପଟ୍ଟାଗ ପାଇଁ ସଦାସର୍ବଦା ସେ ଚିନ୍ତିତ ଥିଲେ ।

୧୯୭୭ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ଚବିଶ ତାରିଖ ଦିନ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ପରମାଣୁ ସମ୍ମାର ପରାମର୍ଶଦାତାରୂପେ ଉପନାଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିବା ଏକ ସମ୍ମିଳନରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଯାଉଥିବାବେଳେ ଏକ ଶୋଚନୀୟ ବିମାନ ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ଭାରତର ବରପୁଅ ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ହୋମୀ ଜାହାଙ୍ଗୀର ଭବାଙ୍କର ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁହେଲା ।

ହୋମୀ ଜାହାଙ୍ଗୀର ଭବାଙ୍କର ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁହୋଇ ବଞ୍ଚନର ଅଗ୍ରଗତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତ ଯେଉଁ ପ୍ରଗତି ସାଧକଙ୍କୁ ହରାଇ ବସିଲା, ତାହାଙ୍କର ଅଭାବ ଆଉ ପୂରଣ ହୋଇ ପାରିବ କି ନାହିଁ ସନ୍ଦେହ ।